

AYTƏN CƏFƏROVA

QƏRBİ AZƏRBAYCANIN
ETNO-MƏDƏNİ MÜHİTİ:
TƏDQİQLƏR, XATİRƏLƏR,
FAKTLAR

I KİTAB

AMEA Naxçıvan Bölməsi Rəyasət Heyətinin
29 sentyabr 2023-cü tarixli, 10/09 nömrəli qərarı
(protokol № 10) ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

NAXÇIVAN-2023

**Elmi redaktoru və
ön sözün müəllifi:**

Əziz Ələkbərli
*Qərbi Azərbaycan İcmasının
sədri, millət vəkili*

Rəyçilər:

Mahirə Hüseynova
fil.e.d., professor

İbrahim Bayramov
fil.e.d., professor

Zülfüyyə İsmayıl
fil.ü.f.d., dosent

*Aytən Cəfər qızı Cəfərova. Qərbi Azərbaycanın etno-
mədəni mühiti: tədqiqlər, xatirələr, faktlar. Naxçıvan:
"Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2023, 176 səh.*

*Kitabda Qərbi Azərbaycanın şifahi söz dünyasından qay-
naqlanan örnəklər, ərazinin folklor mühiti barədə araşdırmalar,
bu məkandan qaçqın düşmüş, Naxçıvan Muxtar Respub-
likasının ərazilərində məskunlaşmış qərbi azərbaycanlılarla
aparılan görüşlərin, söhbətlərin nəticələri olan təəssüratlar, o
cümlədən Qərbi Azərbaycanın sazlı-sözülü insanların poetik
yaradıcılığından nümunələr təqdim olunur.*

ISBN 978-9952-8488-2-3

4700000000
053-2023

© "Əcəmi" 2023

**KİTAB ULU ÖNDƏR
HEYDƏR ƏLİYEVİN
100 İLLİK YUBİLEYİNƏ
İTHAF OLUNUR**

Əgər tarixi faktları araşdırmalı olsaq, onda xatırlatmalıyam ki, indiki Ermənistan ərazisi vaxtilə Azərbaycan torpaqları idi. Bir vaxtlar bu yerlər Azərbaycana məxsus olmuş, lakin 1918-1920-ci illərdə Ermənistana keçmişdir. Bir sözlə, tarixə müraciət etməli olsaq, onda görərik ki, Ermənistan Azərbaycana çox şey qaytarmalıdır. Amma indi mən onu deyirəm ki, biz Ermənistan ərazisinə göz dikməmişik, onların iddiasında deyilik. Bununla bərabər, biz öz ərazimizin bir metrini də verməyə razılaşa bilmərik!

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri

Qərbi Azərbaycan bizim torpağımızdır, bunu bir çox tarixi sənədlər təsdiqləyir, tarixi xəritələr təsdiqləyir, bizim tariximiz təsdiqləyir... Bizim tarixi yaşayış yerlərinin bir çoxu, mütləq əksəriyyəti indi bomboşdur. Biz bunu bilirik. Biz öz keçmişimizi yaxşı bilirik. Qərbi Azərbaycandan olan hər bir insan öz ulu babalarının yaşadıkları yerləri yaxşı bilir...

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

ÖN SÖZ

QƏRBİ AZƏRBAYCANA QAYIDIŞ İDEYASI BƏDİİLİKDƏN HƏQİQƏTƏ

Qərbi Azərbaycan (indiki “Ermənistan”) ərazisi qədim Türk-Oğuz yurdu olaraq çox qədim tarixə və qədimliyi qədər də geniş bir coğrafiyaya malik türk dünyası ilə birbaşa və qırılmaz tellərlə bağlı olan əzəli yurd yerlərimizdəndir. Baxmayaraq ki, tarixin saxtalaşdırılması və bu yurd yerlərimizə yadelli əhalinin köçürülməsi siyasəti nəticəsində biz tədricən öz doğma yurdlarımızdan uzaqlaşdırıldıq, qovulduq, lakin mübariz xalqımız bu taleyi baxtına yazılmış qara səhifə kimi qəbul etsə də, ürəyinin dərinliyində bununla barışmadı, özünün olan dəyərlərə sahib çıxmaq uğrunda mübarizədən yorulmadı, yaddaşlarda var olan məlumatları toplamağa başladı, ziyarətgah, pır, ocaq və məscidlərin inam və inanc təməlində dayanan sirli-sehirli qüvvələr haqqında informatorlardan məlumatlar əldə etdi. Bunu həm də ona görə etdi ki, həmin

abidələr əzəli və əbədi yurd yerlərimizin nişanələridir. Bəlkə elə bu səbəbdən məkrli düşmən də torpaqlarımızı zəbt etdiyi andan etibarən həmin abidələrin məhvinə çalışıbmuş.

Belə abidələr Qərbi Azərbaycan ərazisinə daxil olan bütün mahallarda vardır, həm də saysız-hesabsız qədərdir. Xain düşmən bunların bir hissəsini erməniləşdirib, digər hissəsini isə torpağın üstündən yox etsə də, unudub ki, millətin mənəvi dünyasının bir parçası olan bu abidələri tarixin və nəsillərin yaddaşından silmək mümkün deyil.

Ermənilərin son 200 ildə bölgədə yeritdikləri etnik təmizləmə, deportasiya və soyqırımı siyasətini diqqətlə nəzərdən keçirəndə aydın olur ki, ermənilər təkcə insanlarımızı yox, mənəvi yaddaşımızı da məhv etmək məsələsinə xüsusi diqqət veriblər. Soyqırım zamanı yaşlı insanların məhvinə daha çox üstünlük verməsi bu barbarların ikrah doğuran əməllərinin əsas məqsədini ortaya qoyur: yaşlı insanların tamamilə məhv edilməsi milli yaddaşın itməsidir. Lakin həmişə “azərbaycanlının sonrakı ağı”nın həsrətində olan ermənilər bu dəfə də yaddan çıxarırdılar ki, Azərbaycan xalqı öz qədim tarixinə, mədəniyyətinə, maddi və

mənəvi abidələrinin varlığına uşağından qocasınadək, hər yaşda böyük sevgi, diqqət və qayğı göstərən, mənəvi və maddi abidələrinə sonsuz sevgi bəsləyən xalqdır. Azərbaycan xalqı öz milli dəyərlərinin qorunması üçün canından keçməyə hər an hazır olan xalqdır. Tarix bu xalqın yaddaşında, qədimlik, ululuq isə bu xalqın damarlarından axan qandadır. Ata-babasının yaşadığı yer-yurdu görməsələr belə, yeni nəsillər genetik kodların ötürdüyü siqnallar vasitəsilə milli kökə bağlı böyüyürlər. Təbii ki, burada nənə-baba və valideynlərin qəlblərinin milli ruhla vurması da az rol oynamır. Məhz bu insanlar sayəsində yaddaşda, düşüncədə, xatirələrdə hifz olunanların vaxtaşırı dövriyyəyə gətirilməsi ailələrdə milli ruhun hökm sürməsinə qaçılmaz etmişdir.

Folklorşünas, dosent Aytən Cəfərovanın hazırlamış olduğu “Qərbi Azərbaycanın etno-mədəni mühiti: tədqiqlər, xatirələr, faktlar” kitabı da, ilk növbədə, bugünkü gün üçün öz aktuallığına görə təqdirəlayiqdir. O cümlədən, Qərbi Azərbaycanın tarixi məkanlarının onun müvəqqəti sakinləri – ermənilər tərəfindən saxtalaşdırılmasına qarşı yönəlik uğurlu addımdır.

Haqqında bəhs etdiyimiz kitabda, adından da göründüyü kimi, Qərbi Azərbaycanın etno-mədəni

mühiti haqqında ümumiləşmiş, konkret, bəzən də təsviri səciyyəli məlumatlar öz əksini tapır. A.Cəfərova Qərbi Azərbaycandan qaçqın düşən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının müxtəlif guşələrində məskunlaşmış qərbi azərbaycanlılarımızla görüşlərindən əldə etdiyi nəticə-təəssüratları ümumiləşdirərək təqdim edir.

Aytən Cəfərova bu insanların yaddaşındakı faktların toplanması və nəşrinin, geniş oxucu auditoriyasına təqdim edilməsinin vacibliyini çox yaxşı dərk etdiyindən, əmindir ki, bu sahədə görülən bütün işlər qədim Türk-Oğuz yurdu olan Qərbi Azərbaycanın müxtəlif dövrlərdə saxtalaşdırılmış tarixinə, mədəniyyətinə gur işıq salacaq, həqiqətlərin aşkarlanmasına yardım edə biləcəkdir.

Mən bu kitabı, eyni zamanda, Qərbi Azərbaycana qayıdış uğrunda ümumxalq mübarizəsinin tərkib hissəsi hesab edirəm. Qərbi Azərbaycan İcmasının Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonu üzrə nümayəndəsi kimi, Aytən Cəfərova özü də bu mübarizənin bir parçasıdır. O, sonuncu deportasiya – 1987-1991-ci illərdə və daha əvvəllər Qərbi Azərbaycandan qaçqın düşüb, Naxçıvan ərazisində məskunlaşmış insanlarla görüşüb, onların dediklərini yazıya alıb,

gələcək nəsillərə ötürür. Bununla da gələcəkdə tarixi torpaqlarımıza sahib çıxma biləcək milli ruhlu yeni nəslin yetişməsinə töhfə verir.

Beləliklə, insanlarla görüş zamanı bir tərəfdən kitabda soydaşlarımızın Qərbi Azərbaycanla bağlı xatirələri haqqında alınan məlumatlar təqdim olunur, digər tərəfdən bu kitabda sözügedən ərazinin sözlü yaddaşına – folkloruna ümumnəzəri baxışı ifadə edən tədqiqat xarakterli yazı ilə tanış oluruq. Bundan əlavə, kitabda qərbi azərbaycanlılar içərisində zəngin dünya-görüşə, geniş söz boğçasına malik olan ziyalı şəxsiyyətlərin yaradıcılığını ifadə edən şeir nümunələri təqdim olunur. Və həm də milli kimliyimizin əsas ifadəçilərindən olan şifahi söz sənəti nümunələrinin – folklor örnəklərinin bir qismini təqdim etməklə kitabın keyfiyyət, rəng, kolorit və dəyərini artırmış olur.

Kitabda mövzularla əlaqəli olan fotosəkillər həmin görüşlər haqqında oxucuya daha aydın informasiya vermiş olur.

Şübhə etmirik ki, kitabın müəllifi gələcəkdə bu istiqamətdəki fəaliyyətini davam etdirəcək, Azərbaycan folklorşünaslığına, Azərbaycan mədəniyyətinə və

Qərbi Azərbaycana qayıdış ideyasına öz töhfəsini verəcəkdir.

İstedadlı folklorşünas alim Aytən Cəfərovanın “Qərbi Azərbaycanın etno-mədəni mühiti: tədqiqlər, xatirələr, faktlar” kitabı bir daha sübut edir ki, biz addım-addım tarixi torpaqlarımıza geri dönürük. Bu, bizim tarixi-mənəvi haqqımız, beynəlxalq dəyərlərə söykənən təməl hüququmuzdur.

Əziz Ələkbərli
Qərbi Azərbaycan İcmasının sədri,
millət vəkili

QƏRBİ AZƏRBAYCANA QAYIDIŞ ÜMİDLƏRİ YENİ REALLIQLAR İŞİĞİNDƏ

2022-ci il dekabr ayının 24-də dövlət başçımız İlham Əliyevin Qərbi Azərbaycan İcması ilə görüşündən sonra Qərbi Azərbaycana Qayıdış Konsepsiyasının həyata keçirilməsi istiqamətində xeyli canlanma başlandı. Məlumdur ki, Qərbi Azərbaycan məsələsi milli siyasətimizin ən mühüm hədəfini təşkil edir. Yeni dövrün reallıqları bu ümummilli mənafeədə ölkəmizin qarşıya qoyduğu məqsədlərin həyata keçməsinə hər bir azərbaycanlının öhdəsinə yeni-yeni vəzifələr qoyur. Havadarlarının dəstəyi ilə əzəli yurd yerlərimizdə – Azərbaycanın qərb torpaqlarında Ermənistan adlı qondarma dövlətin yaradılması ilə nəticələnib. Özlərinə dövlət quran və “Özümə yer edim, gör sənə nə edim!..” el deyimini həyat kredosuna çevirən mənfur qonşularımız “Yersiz gəldi, yerli qaç!” xislətindən tarix boyu əl çəkmədilər. Bu səbəbdən də ötən yüzillikdə dəfələrlə məruz qaldığımız etnik təmizləmə və deportasiya siyasətini ifşa etmək, bu siyasətlə bağlı tarixi faktları üzə çıxarmaq, Qərbi Azərbaycanda ermənilər tərəfindən dağıdılmış milli-mədəni sərvətlərimizə

qarşı aparılan soyqırımı, bütövlükdə Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə bəyan etmək, Zəngəzur, Göyçə və İrəvan mahallarında ermənilər tərəfindən məqsədyönlü şəkildə dağıdılmış tarixi-mədəni abidələrimizin bərpasını tələb etmək, adları dəyişdirilmiş yurd yerlərimizə verilən üzdənirəq adların əvəzinə qədimi, öz adlarının verilməsini təmin etmək, qərbi azərbaycanlıların dədə-baba ocaqlarına qayıtmasına el birliyi ilə dəstək olmaq, ermənilərin məkrli siyasətinin qarşısını almaq və s. bütünlükdə azərbaycanlıların vətəndaşlıq borcudur.

Vaxtilə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev mənfur düşmənlərə və onların havadarlarına qətiyyətlə səslənmişdi: “Biz o torpaqlara mütləq qayıdacağıq!”. Azərbaycan xalqı Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin uzaqgörən və dürüst siyasəti sayəsində 2020-ci ilin noyabrında 44 günlük Vətən müharibəsində və 2023-cü ildə birgünlük müharibədə mənfur düşmən üzərində qətiyyətli qələbə qazandıqdan sonra azad olunmuş ərazilərə Böyük Qayıdış missiyası başlatmışdır. Müzəffər Azərbaycan Ordusu 2020-ci ildə Şuşanı, 2023-cü ildə isə Xankəndini mənfur düşmənlərdən təmizləmək

missiyasını uğurla tamamladıqdan sonra artıq azərbaycanlılar böyük qürur və sevinc hisslərilə öz yurd-yuvalarına qayıdır, düşmənlərin yandırılıb-yaxdıqları, darmadağın etdikləri doğma el-obalarında qurub-yaratmaqla məşğuldurlar. Əlbəttə, bu missiyanın növbəti istiqaməti də Azərbaycanın əzəli torpaqları olan Qərbi Azərbaycana doğrudur. Müzəffər Ali Baş Komandanımızın tarixi ədaləti bərpa etmək uğrunda mücadiləsi azərbaycanlıların vaxtilə mənfur düşmənlər tərəfindən öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınmış yerlərə qayıdışa nail olmasına imkan yaratmışdır. Fəaliyyətə başlamış Qərbi Azərbaycan İcması da bu sahədə müvəffəqiyyətlə çalışmaqdadır. Qərbi Azərbaycana qayıdış missiyasının aktuallıq qazanması ilə vətəndaşlarımızın da qarşısında yeni fəaliyyət istiqamətləri və vəzifələri müəyyənləşmiş, bu vəzifələr elm sahəsinə də daşınaraq Qərbi Azərbaycan məsələsi elmi tədqiqatların baş mövzusunə çevrilmişdir. Hazırda bu sahədə ciddi nailiyyətlər, aktuallığı ilə seçilən maraqlı əsərlər ortaya çıxmaqdadır. AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Folklorşünaslıq şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aytən Cəfərovanın ərsəyə gətir-

diyi “Qərbi Azərbaycanın etno-mədəni mühiti: tədqiqlər, xatirələr, faktlar” adlı birinci kitabı da bu sahədəki əhəmiyyətli əsərlərdən biridir. Qeyd edək ki, kitab Qərbi Azərbaycana Qayıdış Konsepsiyasına xidmət baxımından Naxçıvan Muxtar Respublikasında ilk addımdır.

Yeni nəşrin elmi redaktoru və ön sözünün müəllifi Qərbi Azərbaycan İcmasının rəhbəri, millət vəkili, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Əziz Ələkbərlidir. Əsərin rəyçiləri filologiya elmləri doktoru, professor Mahirə Hüseynova, filologiya elmləri doktoru, professor İbrahim Bayramov və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zülfiyyə İsmayıldır. Əsər “Heydər Əliyev ili” çərçivəsində Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə ithaf olunmuşdur. Əsərin ilk səhifələrindən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müdrik fikirlərindən gətirilən örnək Qərbi Azərbaycana qayıdış ümidlərini ümumiləşdirmişdir: “Əgər tarixi faktları araşdırmalı olsaq, onu da xatırlatmalıyam ki, indiki Ermənistan ərazisi vaxtilə Azərbaycan torpaqları idi. Bir vaxtlar bu yerlər Azərbaycana məxsus olmuş, lakin 1918-1920-ci illərdə Ermənistana keçmişdir. Bir sözlə,

tarixə müraciət etməli olsaq, onda görürük ki, Ermənistan Azərbaycana çox şey qaytarmalıdır". Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətdə olduğu dövrlərdə tarixi torpaqlarımızla bağlı apardığı uğurlu siyasətin layiqli davamçısı Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevdən gətirilən fikirlər də bu məntiqi tamamlayaraq Azərbaycan xalqının ümummilli düşüncəsinin təsbiti kimi çıxış etmişdir: "Qərbi Azərbaycan bizim torpağımızdır, bunu bir çox tarixi sənədlər təsdiqləyir, tarixi xəritələr təsdiqləyir, bizim tariximiz təsdiqləyir... Biz öz keçmişimizi yaxşı bilirik. Qərbi Azərbaycandan olan hər bir insan öz ulu babalarının yaşadıkları yerləri yaxşı bilir..." – fikrini əsas tutaraq, Qərbi Azərbaycan İcmasının hazırladığı Qayıdış Konsepsiyasından irəli gələn vəzifələrin təbliğinə xidmət edən kitabın ön sözündə əsərin məzmunu və əhəmiyyəti haqqında bəhs edən Qərbi Azərbaycan İcmasının sədri, millət vəkili Əziz Ələkbərli yazır: "Folklorşünas, dosent Aytən Cəfərovanın hazırlamış olduğu "Qərbi Azərbaycanın etno-mədəni mühiti: tədqiqlər, xatirələr, faktlar" kitabı da ilk növbədə bugünkü gün üçün öz aktuallığına görə təqdirəlayiqdir. ... A.Cəfərova Qərbi Azərbaycandan

qaçqın düşən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının müxtəlif guşələrində məskunlaşmış qərbi azərbaycanlılarımızla görüşlərindən əldə etdiyi nəticə-təəssüatları ümumiləşdirərək təqdim edir. ... Mən bu kitabı, eyni zamanda, Qərbi Azərbaycana qayıdış uğrunda ümumxalq mübarizəsinin tərkib hissəsi hesab edirəm”.

Məhsuldar tədqiqatçı – alim Aytən Cəfərovanın adıgedən əsəri Qərbi Azərbaycan mövzusunda həsr edilmiş qiymətli əsərlərdəndir. Əsəri məzmununa görə üç bölmədə qruplaşdırmaq olar: birinci bölmədə müəllif Qərbi Azərbaycan eli, xüsusilə Zəngəzur haqqında ümumnəzəri baxışları əks etdirmişdir. Folklorşünas-alim Zəngəzur folklorunun ideya və məzmun keyfiyyətləri üzərində Azərbaycan xalqının milli-etnik düşüncə və dəyərlərini, Vətən, el, oba məhəbbəti və bağlılıq duyğularını, onların taleyi və yaşantılarını nəzəri təhlillər fonunda təqdim etmişdir. “Zəngəzur bayatılarında milli-etnik tarixi yaddaş”, “Baharlıdan başlayan söz yaddaşı”, “Dərələyəz adlı ünvanım vətəndir...”, “Atamın gorgahı, babamın yurdu, əlimin əməyi bəs kimə qaldı?!”, “Baxmaqdan savayı gözə nə qaldı...”, “Vətən nisgilli xatirələr”, “Sazım, sözüm vətəndədir” kimi mövzu başlıqlarının hər birində

Azərbaycan xalqının ata-baba torpaqlarında yaşadıkları və yaratdıqları mənəvi sərvət, dəyər və düşüncələr gen-geniş təhlil edilmişdir. Müəllif haqlı olaraq zəngin, tükənməz mənəvi xəzinəmizin hər cəhətdən oğru olan mənfur ermənilər tərəfindən necə mənimsənildiyinə dair nümunələr də təqdim etmişdir. O, konkret faktlar əsasında ermənilər tərəfindən sözbəsöz tərcümə edilərək mənimsənilən mənəvi sərvətimizdən bəhs etmişdir. Maraqlıdır ki, azərbaycanlılara xas ruhi-mənəvi əhəmiyyət kəsb edən ifadələri tərcümə edə bilməyən ermənilər oğru sırtıqlığı ilə olduğu kimi saxlayaraq istifadə etmişlər. Buna görə də müəllif vətənpərvər ziyalı mövqeyindən çıxış edərək və bu cür nümunələri təqdim edərək yazır: “Qeyd edək ki, “Can, gülüm”, “Gülüm, hey” rədifli nəğmələr Azərbaycan türklərinin məişət və mövsüm mərasimi nəğmələrinə məxsusdur. Ermənilərin dəyişərək özününküləşdirmək istədikləri, lakin pərakəndə bir mətn yaratdıqları bu nümunədəki sözlərdən hansıların Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə aid olduğu aydındır: can, yar, şamama, Araz... Ermənilər tarixən torpaqlarımıza göz dikdikləri kimi, mədəniyyətimizə, dəyərlərimizə, dilimizə də göz dikiblər”.

Müəllif, həmçinin Qərbi Azərbaycan İcmasının Ordubad rayon üzrə nümayəndəsi, həm də AMEA Naxçıvan Bölməsinin əməkdaşı kimi doğma el-obalarından zorla didərgin salınıb Naxçıvan Muxtar Respublikasının müxtəlif ərazilərində məskunlaşmış Qərbi Azərbaycandan olan əhali ilə görüşlərində onlardan topladıqları acılı-şirinli xatirələri, söz-söhbətləri, yaradıcılıq nümunələrini kitaba daxil etmişdir. Çünki Qərbi Azərbaycanla bağlı tarixçilərin, tədqiqatçı alimlərin araşdırmaları ilə yanaşı, deportasiyaya məruz qalmış şəxslərin həyat hekayəsini işıqlandırılması da əsərin məzmununu zənginləşdirməklə bərabər, inandırıcılıq gücünü artırır və nüfuzetmə dairəsini genişləndirir. Yaşayan canlı şahidlərlə hər bir görüşdə onların tarixi həqiqətləri kitabların, sənədlərin dili ilə deyil, öz gözyaşlarını mürəkkəbə, kirpiklərini qələmə çevirib üzlərindəki qırıqlara yazdıqları o mənəvi “yazıları” oxumaq o qədər də çətin deyil... Unudulmayan həqiqətlər ədalətsiz dünyanın “mərhəmət” məngənəsində o qədər boğuldu ki, artıq qərbi azərbaycanlıların səbri tükənmiş, yurd həsrəti, vətən sevgisi öz məcrasından çıxıb dünyaya hayqırırdı: “Biz də burdayıq”...

Dünya da, erməni cəmiyyəti də bu reallığı görsün və qəbul etsin!

Qərbi Azərbaycandan olan informatorlardan toplanılmış materiallar əsasında hazırlanmış kitabın bu bölməsində müəllif Kəngərli rayonunun Çalxanqala kəndində məskunlaşmış Kamil Həsənovun ailəsinin düşmənlərin onlara çəkirdikləri əziyyətdən, zillətdən bəhs etmiş, Kamil Teymuroğlunun sazlı-sözlü qələmindən tökülmüş yurd nisgilli nəğmələri, Vətən həsrəti qoxan şeirlərini sərgiləmişdir. Azərbaycanlıların milli sərvət və müxtəlif yaradıcılıq nümunələri, xalça və digər örnəkləri də əsərdə öz təsvirini tapmış, didərgin salınmış əhalinin yaşadıkları və yaşatdıqları dəyərlər haqqında bəhs edilmişdir.

Əsərin ikinci və üçüncü bölmələri toplanmış xalq yaradıcılığı nümunələrinə həsr edilmişdir. “Şifahi yaradıcılıqda tarixi yaddaş” başlıqlı bölmədə xalqın vətən torpağı haqqında məhəbbət, həsrət və nisgil duyğularını ifadə edən çoxjanrlı nümunələri təqdim edilmişdir. Bu bölmədə Qərbi Azərbaycan elinə aid “İnanclar, sınaqlar, qarğışlar”, “Ocaqlar və pirlərlə bağlı andlar”, “Mərəsimlər, adət-ənənələr”, “Bayatılar” başlıqları altında nümunələr toplanmışdır. “Sazlı-sözlü

Gomurdan seçilənlər” başlıqlı üçüncü bölmədə isə Qərbi Azərbaycandan olan didərgin el şairlərinin yaradıcılıq nümunələri kitaba daxil edilmişdir. Aşıq Kamil Teymuroğlunun, Şahlar Mərdanoğlunun və Bəylər Behbudoğlunun əsərlərindən daxil edilmiş seçmələr Vətənə, elə məhəbbət duyğuları ilə köklənmişdir.

Beləliklə, dosent Aytən Cəfərovanın böyük zəhmətkeşliklə ərsəyə gətirdiyi “Qərbi Azərbaycanın etno-mədəni mühiti: tədqiqlər, xatirələr, faktlar” kitabı “Qərbi Azərbaycana Qayıdış Konsepsiyasının” icrasına elm adamlarının da ictimai dəstəyinin nümunəsinə çevrilən bu əsər tarixi həqiqətlərin öyrənilməsi və təbliği istiqamətində müəyyənləşdirilmiş hədəflərə doğru atılan addım kimi təqdirəlayiqdir. Həmçinin son dövrlərin hadisələri fonunda elimimizdə və elimizdə məqsədyönlü şəkildə, nəticəyə hesablanmış əsərlərdən biri kimi də qiymətə sahibdir. Qərbi Azərbaycan elimizin mənəvi sərvəti və dəyərlərini yaşadan bir əsər olaraq bu kitab həm mütəxəssislər üçün, həm də kütləvi oxucular üçün nəşr edilmiş dəyərli bir əsərdir. Bayatılardan birində deyilən kimi:

Bu gün o gün olaydı,
Zülfüm düyün olaydı.

O kəndimizin yaxşısı,
atam, anam, el, gün –
hamısı bir yerdə olaydı,
O keçən günün biri bu gün olaydı.

Böyük Qayıdış missiyası ilə Qərbi Azərbaycanımıza da dönməyə, qərubsəmiş elimizi, yurdumuzu qəriblikdən qurtarıb qurub-yaratmağa başlayacağıq. Biz mütləq qayıdacağıq!!!

Mahirə Hüseynova

filologiya elmləri doktoru, professor

Zülfiyyə İsmayıl

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

**XALQ YARADICILIĞINDA VƏ
XATİRƏLƏRDƏ YAŞAYAN
ETNO-MİLLİ TARİX**

QƏRBİ AZƏRBAYCANIN FOLKLOR ALƏMİNƏ ÜMUMNƏZƏRİ BAXIŞ

Çox qədim tarixə və mədəniyyətə malik olan xalqımız bu qədimliyini varlığının bütün dövründə nümayiş etdirməyə qabil olmuşdur. Bu baxımdan xalqımızın öz qədim dünyagörüşünü ifadə edən faktorları arasında sözlü yaradıcılıq vasitələri – folklor örnəkləri daha aktivdir. Hər dövəndə müxtəlif yaşam aspektləri ilə əlaqəli olan bu örnəklər, sözün əslində, güzgü, ayna xarakteri daşıyır. Yəni dövrün ictimai, siyasi, tarixi hadisələrinə xalq öncəliklə öz şifahi yaradıcılıq dünyasına müraciət edərək reaksiyasını, rəyini, fikrini ifadə edir. Bu zaman xalq mənəvi dünyasına müraciət edərək sözlü mədəniyyəti olan folklor faktlarını ortalığa qoyur. Və bu yaradıcılıq prosesində xalqın bütün mənəvi qüvvələri iştirak edir. Bunların məcmusu olan mükəmməl faktlar – şifahi yaradıcılıq örnəkləri gerçək fakta çevrilir, yaddaşdan-yaddaşa, dildən-dilə keçərək ənənələşir.

Azərbaycan türkləri var olduğu qədim tarixdən etibarən mənəvi dünyasına Tanrı vergisi olan kamilliyinin nəticəsi olaraq zəngin şifahi yaradıcılıq

prosesinin iştirakçısı olmuşlar və günümüzdə də bu prosesdən keçməkdədirlər. Baş verən müxtəlif aspektli hadisələrə xalqımız dərhal öz reaksiyasını elə öz daxilində formalaşdırır. Bu formalaşma çox sürətlə folklor örnəyinə çevrilərək təzahür edir. Odur ki, xalqımız elə bir qədim folklor yaradıcılığına malikdir ki, bu örnəklərin müşahidəsi bir daha onun qədim köklü tarix və mədəniyyəti haqqında olduqca əhəmiyyətli məlumatların daşıyıcısı olduğunu sübut edir.

Aydındır ki, qədim mədəni mərkəzlərimizdən biri də Qərbi Azərbaycanımızın mahallarıdır. Bu ərazilər qədim türk etnosuna məxsus əzəli torpaqlardır. Bu yurdu mənimsəyərək özününküləşdirən erməni millətinin özü də çox yaxşı anlayır ki, sözügedən torpaqların hər bir qarışı “Türk” deyib hayqırır. Hər addımında da “Vətən” deyə inləyən türk ruhları gəzir. Bu torpaqlar türk qanı ilə suvarılıb, türk qanı ilə torpaq olub. İndi üzərində mənfur ayağı gəzən bu torpaqlar öz əzəli sakinlərini – qərbi azərbaycanlıları həsrətlə gözləməkdədir...

Xalqımızın əzmi, gücü, qüdrəti təkcə onun qollarında deyil, həm də mənəviyyatının güzgüsü olan

dilindədir, folklorundadır. Bəli, doğma el-obasından qaçqın düşən həmyerlilərimizin vətən nisgiline ifadəsində də folklor həmdərd olmuşdu. Məhz folklorla bu insanlar doğma el-obalarına qovuşmaq arzularını, düşmənin hiyləsinə, məkrinə nifrətini bütün pafosuyla ifadə edirdilər. Qəlbi həsrətli dünyadan köçən insanların yas mərasimlərində də söylənilən ağı nümunəsi mərhumun qəriblikdə dünyasını dəyişməsi ağrısını ifadə edir:

Naçaram, ay naçaram,
Baş görürüb qaçaram.
Harda bir qərib görsəm,
Orda dərdimi açaram...

“Gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya”,
“Ölüm haqdır, çıxmaq olmaz əmirdən” və s. kimi ulularımızdan ərməğan qalan kəlamlarla dünyanın bu üzü kimi o biri üzünün də qaçılmazlığını qəbul edən xalqımız qəriblik, Vətən nisgini heç cür qəbul edə bilməyib:

Dağlar, üzün gülmədi,
Çiçəyin üzülmədi.

Yağı yolun bağladı,
Elim sizə gəlmədi...

Düşməyə nifrəti bircə an belə səngiməyən xalqımız düşmənlə mübarizəyə təmali Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan, sonrakı mərhələlərdə isə çox böyük uğurlarla davam etdirilən siyasətdən doğan göstərişlə atıldı. Və öz övladlarının məhrəm nəfəsinə həsrətli olan yer-yurdlarımız özümüzə qayıtdı. Bu gün isə qərbi azərbaycanlıların həsrətli gözləri qan ağlayır. Amma həsrətini düşməyə göstərməyən qürurlu xalqımız ona nifrətini, onun məkrinə aldanmamağı hayqırtı ilə ifadə edir:

Vətənimdə talan var,
Zülfün üzə salan var.
Erməniyə heç inanma,
Onnarda çox yalan var.

Maraqlı olan burasıdır ki, əvvəlki dövrlərdə qaçqın düşən həmyerlilərimizin yerləşdikləri məkanlarda yaşam tərzləri ağır olsa da, lakin Ulu Öndər növbəti dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra onlar

yüksək şəraitli mənzillərlə təmin olunmuşdu, yaşam tərzləri olduqca yüngülləşdirilmişdi. Lakin doğma yurddan kənardə özlərini heç cür tapa bilməyən bu insanların qəlblərini Vətənə qovuşmaqdan savayı nə ovuda bilər ki?!

Əzizim, yəhər oldu,
At oldu, yəhər oldu.
Qaçqın düşəndən bəri
Çörəyim zəhər oldu...¹.

Yüksək kolorit və kiçik həcmdə böyük məna yükünə malik olan deyimlər də qərbi azərbaycanlıların leksik tablosunda yetərincədir. Deyimlərin, atalar sözləri və məsəllərin daxilində istifadə olunan etnoqrafik ünsürlər bir daha sübut edir ki, sözügedən ərazilərə məxsus köklü əhali qədim mədəniyyət daşıyıcıları olub. Etnoqrafik ünsürlərin bu deyimlərdə adlarının çəkilməsi qədim mədəni faktor olaraq çox böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir: “Üzünü göstər, üzgözüncəyini verim”. Üzgözüncəyi – Qərbi Azərbaycanda qədim toy mərasimi ilə bağlı icra olunan

---

¹ Zəngəzur folklor örnəkləri. II cild. Bakı: Elm və təhsil, 2002, s.173

ritualın adıdır. Belə ki, evə təzə gəlmiş gəlin uzun müddət qayınana-qayınata üzünə çıxmazmış, üzə çıxmaq üçün də qaynana-qaynatası ona “üzgöruncəyi” verərmiş. Sözügedən deyimin əsasında həmin etnoqrafik faktor dayanmağına baxmayaraq, deyim “bacarığını göstər, sənın dəyərini deyim” – mənasını ifadə edir.

Və ya öyüd, nəsihət xarakterli atalar sözləri, məsələlərin də çoxunun kökündə qədim ənənə dayanır. Belə ki, ər evinə gəlin köçən qızı anası dəyərli tövsiyələrlə yola salarmış. Və bunlar da tədricən dövrün məhsulu olan folklor və dil faktlarından olan deyimlərə transformasiya olunub:

Ər evi – gor evi;

Ər harda, arvad orda;

Ərsiz arvad – yüyənsiz at;

Qulağının birini kar elə, gözünün birini kor;

Qulağının birini dar elə, o birini darvaza...

Azərbaycan xalqının qədim adət-ənənələri içərisində övlad tərbiyə etmə üsulları, qız və oğul övladının qədim türk düşüncəsindən, ənənəsindən irəli gələn psixologiyaya uyğun tərbiyə olunması qəhrəmanlıq dastanımız “Kitabi-Dədə Qorqud”da da öz əksini

tapır. “Oğul atadan görməyincə ər olmaz”, “Qız anadan görməyincə süfrə salmaz” kimi Dədə Qorqud tövsiyələri milli adət-ənənələrimizə məxsus olan örnəklər içərisində bu günümüzədək gəlib çatmışdır. Və Qərbi Azərbaycan folklor örnəkləri sırasında ananın ər evinə yola saldığı qızına verdiyi tövsiyələri bu gün bir çox ibrətamiz məsələlərin və deyimlərin tərkibində formalaşmışdır. “Ana qızının cibinə daş qoyub” məsəli sözü-gedən əraziyə məxsus əxlaqi dəyər tutumlu mərasim ənənəsi ilə əlaqəli formalaşmış şifahi yaradıcılıq örnəyidir: “Qız ərə gedəndə ana onun cibinə daş qoyur. Deyir, qızım, bı daş dillənməsə, sən də dillənmə. Nə olursa, olsun dillənmə. Qızın ağına bu batır. Deyir ki, anam deyib, dillənmə. Ev yəəsi də söz soruşanda dillənmir. Elə-belə, hara buyururlarsa gedir, gəlir. Ancaq hə-yoxdan başqa bir söz demir. Bir gün anası gedir görsün ki, qızı nə təhərdi. Onda qaynana deyir ki, bu uşağın axı heş bir dili yoxdu bir söz deyə, danışa. Elə bil cibinə daş qoymusan. Belə deyəndə arvad gülür. Yadına düşür, deyir, vay, hə, qızın cibinə daş qoymuşam. Demişəm ki, daş danışmayınca, sən də danışma. Baxıb görüllər ki, daş elə qızın cibindədir. Daşı götürüb atırlar. Ondan sonra qızın dili açılır, nə

açılır”². Odur ki, bu gün qərbi azərbaycanlıların folklor dilində bu məsəl yaşamaqdadır. Susub danışmayan adama qarşı tərəfin ilkin reaksiyası məhz bu məsəllə ifadə olunur: “Elə bil cibinə daş qoymusan”.

Qərbi azərbaycanlıların lətifə yaratmaq qabiliyyəti lətifə mətnlərinin mövcudluğu əhatəsində təsdiqlənir. Bu insanların dilində maraqlı bir məsəl tez-tez işlənməkdədir: “Qoy desinlər, Hüsü də kişidi, kişi”. Əslində, əsasında lətifə mətni dayanan bu örnək insanlarda lovgalığın, təqlidçiliyin və bu kimi ziddiyyətli xüsusiyyətlərin tənqidi zamanı ifadə olunur. Dediymiz kimi, məsəlin əsasında maraqlı və məzəli lətifə mətni dayanır: “Bir ərlə bir arvad çox mehriban dolanırlar. Qadın həmişə digər qadınların arasında olanda təndir üstdə-zadda söhbət eliyirlər. Hər kəsən öz ailəsindən, yaşayışından danışır. Bu baxır görür ki, hamı deyir, ərim mənə döydü, söydü, filan. Bir gün gəlir evə, söhbətin şirin yerində ərinə deyir ki, Hüsü. Deyir: Can! Deyir, Hüsü, sən dədam görü, al bu ağacı, sən qavala, mən qaçım, qoy desinnər, Hüsü də kişidi, kişi!. Deyir, necə? Deməli, mən səni döymürəm, söymürəm, kişi dəyiləm?!. Durur ayağa, ağacı alır

---

² Zəngəzur folklor örnekləri. II cild, s.114

əlinə. Deyir, indi sən qaç, mən qavalıyım. Qaçmamış birin vurur. Bını çırpır əməlli-başlı. Deyir, indi di get arvadlara göstər. Qoy desinnər, Hüsü də kişidi, kişi!"³

Göründüyü kimi, bu ərazilərin köklü əhalisi olan azərbaycanlıların tarixilik qazanmış əxlaqi dəyərləri, vətənpərvərlik və yurd məhəbbəti, valideyn və övlad münasibətləri, o cümlədən ailə və ailədaxili münasibətlərlə bağlı olan təfəkkürü inkişafın ibtidai mərhələsindən başlayaraq sivil mədəniyyətə doğru intibahda olub. Bugünkü mənəvi-əxlaqi dəyərlərimiz köklü adətlərdən qaynaqlanır və öz ənənəviliyini də itirmir. Və belə olan təqdirdə də mənəvi zənginlik şifahi düşüncəyə, sözə çevrilir. Bu da özünü folklor örnəklərində daha aydın nümayiş etdirir. Qərbi Azərbaycan folklor örnəklərinin hər bir kiçik mətni də türk etnosunun etik-estetik görüşləri ilə bağlı olub xalqın milli psixologiyasını da özündə nümayiş etdirir.

Valideynə hörmət, ehtiram hər zaman Azərbaycan türklərinin ən həssaslıqla qəbul etdiyi əxlaqi dəyərlərdəndir. Bu dəyərlə bağlı təfəkkür prosesi zamanla sözlü mətnlərə çevrilərək özünü inacları, atalar sözləri, məsəllər, deyimlər şəklində ifadə etmişdir. Qeyd

---

³ Zəngəzur folklor örnəkləri. II cild, s.135

edilən kimi, sözügedən ərazidə deyim, atalar sözləri və məsəllərin məxsusi yeri vardır. Əhalinin həm doğma yurda möhkəm bağlılığı, həm də qədim etnik mədəniyyətdən qaynaqlanan təfəkkürünün nəticəsidir ki, Qərbi azərbaycanlılar baş verən hadisələrə ilkin reaksiyasını bu örnəklərlə çox səlis və aydın tərzdə ifadə edirlər. Bu örnəklərin tutumu kiçik olsa da, kəsb etdiyi məna olduqca dərinidir. Qərbi azərbaycanlılar da bu örnəklərdən o qədər həssas və incəliklə istifadə edirlər ki, ifadə olunacaq hər hansı geniş məsələnin məğzi məhz həmin kiçik tutumlu, lakin dərin mənalı örnəklə aydınlaşır. Və mövzu etibarını ilə çox zəngin olan bu örnəklər həm də Qərbi Azərbaycan əhalisinin mədəni dəyərləridir. Lakin təkcə deyim, atalar sözləri və məsəllər deyil, o cümlədən digər kiçik janr örnəkləri sözügedən ərazinin folklor yaddaşında yaşamaqdadır. Bu örnəklərdə də milli-etnik dəyərlər, əxlaqi görüşlər öz əksini tapır. Valideynə sevgi, ehtiram Qərbi Azərbaycan əhalisinin şah dəyərlərindəndir. Valideyn övlad qarşısında nə qədər borc daşıyırsa, övlad da zamanında bu borcu qaytarmalıdır. Ana-ataya etinasız, saymazıyana münasibət, üzünə qayıtmaq xalqımızda qəbul olunmayan və bəyənilməyən sifətlərdəndir. Bu

baxımdan Zəngəzur ərazilərindən toplanmış inanclardan birində deyilir: “Adamı atanın qarğışı tez tutar”. Və ya ananın övlad yolundakı fədakarlığının simvolik ifadəsindən biri də ana südü olduğundan bu əxlaqi təfəkkür faktı tədricən inanca çevrilərək sabitləşir: “Ana südü ana qarğışının qabağını alar”. Qədim türkün yarı-yoldaşı olan atla bağlı təsəvvürləri sözügedən ərazinin inanclarına da yansıyıb: “At muraddır”. Hətta yuxuda at görənin muradı, arzusu, istəyinin gerçək olacağına inancı xarakterizə edən kiçik janr örnəkləri Qərbi Azərbaycan əhalisinin folklor yaddaşında yaşamaqdadır.

Qərbi Azərbaycan etnik-mədəni düşüncəsinin ifadə edən əsas faktorlardan biri də onun folklor – şifahi yaradıcılıq aləmidir. Bu yaradıcılıq örnəklərində qədim türkün ilkin inanmaları, ayin və ritualları bədiiləşərək yaşayıb və bu günümüzədək gəlib çatıb. Onları toplamaq, yazıya almaq Qərbi Azərbaycanın etno-mədəni mühitinə fayda vermək deməkdir.

ZƏNGƏZUR BAYATILARINDA MİLLİ-ETNİK TARİXİ YADDAŞ

Azərbaycan türkləri hər zaman qədim təfəkkürdən qaynaqlanan mənəvi-əxlaqi dəyərlərini həm sözlü, həm də hərəkətli-göstərişli ifadə etməyi özlərinə şərəf və qürur bilmişlər. Sözlü ifadə xalqın şifahi yaradıcılıq örnəkləridir ki, məhz bu qiymətli örnəklərlə xalqımız köklü mədəniyyətini sözə çox asan şəkildə çevirməyi bacarmışdır. Çünki bu örnəklər xalqın öz ruhunun ifadəsidir, qədim etnik mədəniyyətinin təzahürüdür. Göstərişli mədəniyyətimiz də elə bir o qədər aktivdir. Belə ki, xalq tamaşa və oyunları, qədim etnik mərasim faktlarını ifadə edən ayin-rituallar, xalq rəqsləri də xalqımıza məxsus qədim etnik düşüncəni aydın şəkildə əks etdirməkdədir. Zaman-zaman istər sözlü mədəniyyət faktlarımız, istərsə də göstərişli mədəni örnəklərimiz yadelli xalqların mədəniyyətlərinə də öz böyük təsirini göstərmişdir. Bu məqamı olduqca təbii qəbul etməliyik. Çünki qədim və köklü mədəniyyətlər sonradan yaranmış mədəniyyətlərə öz güclü təsirini göstərməyə qadirdir. Və ya bəsit mədəniyyət daşıyıcısı olan xalqlar öz mədəniyyətlərini

zənginləşdirmək məqsədilə qonşu, əsasən də qədim köklü mədəniyyət daşıyıcısı olan xalqların mədəniyyətlərinə istinad edirlər. Lakin bu məqam, təəssüflər olsun ki, heç də həmişə istinad olaraq həyata keçirilmir, hətta çox zaman qədim mədəni faktlar mənimsənilməyə çalışılır. Və Azərbaycan türklərinin mənəvi və maddi mədəni dəyərləri hər zaman yadelli xalqları özünə cəlb etmişdir. Və bu dəyərlərdən sui istifadə edib, özününküləşdirməyə çalışanlar da olmuşdur. Məhz erməni tayfalarının Azərbaycan xalqının köklü, qədim mədəni dəyərlərinə göz dikdiyi kimi...

XX əsrin əvvəllərində erməni musiqişünas Soqomonyan Komitas indiki Ermənistan ərazisində, İrəvanda azərbaycanlıların yaşadığı kəndləri gəzərək yüzlərlə Azərbaycan-Türk mahnısını nota alır. Ona görə də erməni xalq mahnıları və havalarının ən azı doxsan faizi Azərbaycan xalq mahnı və rəqslərinə əsaslanır. Ermənilər qədim Azərbaycan nəğmələrini toplayaraq öz arxivlərinə əlavə ediblər. Məhz bu baxımdan Komitas erməni musiqisinin banisi yox, gələcəkdəki erməni plagiatının əsasını qoyan şəxsdir. 1925-ci ildə İrəvanda Elm və İncəsənət İnstitutu yanında xalq musiqisi və folklorunun toplanılması bölməsi yaradılır. Buna

Komitasın şagirdi Spiridon Məlikyan rəhbərlik edir. Bu qurumun işi Azərbaycan folklor örnəklərini toplayıb, onları erməni folklorunun nümunəsi kimi təqdim etmək idi. Azərbaycan xalq yaradıcılığı örnəklərini toplayaraq öz örnəkləri kimi təqdim etməyə çalışan ermənilər bununla özlərinə qədim tarix və qədim soy-kökü yaratmaq xülyasında olublar. Amma bu mümkün deyil. Ona görə ki, ruhu onu yaradan xalqa bağlı olan dəyərlər həmin xalqa məxsusdur. Lakin təəssüflə qeyd etməliyik ki, ermənilərin mənim-sədikləri və özlərininki kimi təqdim etdikləri örnəklər də var. Aşağıdakı örnək onlardan biridir. Mətni erməni mənbəyindən olduğu kimi təqdim edirik:

Джань-гюлюмы
Соловей, в мой сад летай,
Песню яра распевай,
Твоей песней мой привет
К дому яра передай.
Ах, в бахче ты возросла,
Как шамама сама была.
День и ночь - все про тебя
Моей песенки хвала.

Ты, Араз, меня пойми,
Говори, язык прими.
Молви милому: «Скорей
Ты меня в свой дом возьми!»⁴.

Tərcüməsi:

Bülbül, sən mənim bağına gəl,
Yarıma nəğmə oxu.
Öz nəğməndə mənim salamımı
Yarın evinə çatdır.

Ah, sən bağçada böyüdün,
Özün də şamama kimi idin.
Gecə və gündüz – sənin haqqında
Mənim nəğmlərimdə alqışlanırsan.

Sən, Araz, məni anla,
Danış, dilimi qəbul et.
Mehribanlıqla dua et: “Tezliklə
Sən məni öz evinə al!”.

---

⁴ Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней / Под ред., со вступительным очерком и примечаниями В.Я.Брюсоваз, стр.101

Qeyd edək ki, “Can, gülüm”, “Gülüm, hey” rədifli nəğmələr Azərbaycan türklərinin məişət və mövsüm mərasimi nəğmələrinə məxsusdur. Ermənilərin dəyişərək özününküləşdirmək istədikləri, lakin pərakəndə bir mətn yaratdıqları bu nümunədəki sözlərin hansıların Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə aid sözlərin olduğu aydındır: can, yar, şamama, Araz... Ermənilər tarixən torpaqlarımıza göz dikdikləri kimi, mədəniyyətimizə, dəyərlərimizə, dilimizə də göz dikiblər. Amma həmin pərakəndə şeir mətnindən də göründüyü kimi, mənimsənilən, özününkü olmayanı heç bir səmimiyyətlə təqdim edə bilməzsən! Azərbaycanı iki yerə bölən Araz bayatılarımızda o zamandan etibarən giley-güzar obyekt kimi qəbul olunub, qarğış, hətta yeri gələndə nifrət obyektinə də olub. Erməni nəğməsində isə Araza müraciətdə yalvarış ifadə olunur və bu yalvarış yadellinin, Araza toxunan yad nəfəs sahibinin, onu Arazın ağışına almaq istəyinin yalvarışıdır.

Soydaşlarımızın öz tarixi torpaqlarından köçkün düşdükləri zamandan etibarən yaranmış sözlü yaradıcılıq örnəkləri isə milli ruhun əsl ifadəçisidir. Bu baxımdan bayatı örnəklərimiz daha aktivdir:

Mən aşığam, dam qaldı,
Damlar yeri nəm qaldı.
Qaşdı elim-obam,
Bir quruca dam qaldı.

Bayatılar insanın yaranandan dünyadan köçdüyü zamanədək yaşadığı həyatının poetik ifadəçisidir. Bu zəngin və çoxşaxəli xalq yaradıcılığı örnəyi, misrallarının sayının məhdudluğuna baxmayaraq yüksək poetik dəyər və zəngin tarixi-etnoqrafik cizgilər daşımaqdadır. Bayatıların qədim əxlaqi-mənəvi dəyərlərin formalaşması və təkmilləşməsində çox böyük rolu vardır. Və qədim türk torpağı olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yaşayan həmyerlilərimiz də hər zaman milli təfəkkür və düşüncədən qaynaqlanan dünya görüşlərindəki məqamları sözlü yaradıcılıq məhsulu olan poetik örnəklərdən ən aktivində – bayatılarda real xalq dili ilə daxili arzu və düşüncələrini, ağrı və acılarını, xiffət və nisgillərini aydınca ifadə etmişdilər. Əgər müxtəlif zamanlarda yaranmış bayatı örnəklərində sevinc, sevgi və bu kimi xoşbəxt məqamlar öz ifadəsini tapırdısa, Qərbi Azərbaycandan, öz yurd-yuvalarından köçkün düşmüş həmvətənlərimiz yurd həsrətlərini və unudulmayacaq ağrılarını məhz

bayatılarla ifadə ediblər. Vətən həsrəti bu bayatıların əsasını təşkil edir. Vətənpərvərlik hisslərinin sözə çevrilməsi, poetikləşməsi bu örnəklərdə gerçəkləşir:

Xoş gördük, dərə, səni,
Xoşnişin dərə səni.
Xoş o kəsdərin halına ki, Zəngilan,
Bir də gələ, görə səni ⁵.

Məlum məqamdır ki, bayatların son üçüncü və dördüncü misraları əsas fikrin ifadəsini tam təmin edir. Və örnək verilən bayatıda da üçüncü və dördüncü misralardan aydınca görünməkdədir ki, xalq bu bayatını məhz həsrətinin obyektı olan Zəngilandan köçkün düşdüyü zaman ərzində ərsəyə gətirib, yaddaşlara ötürübdür:

Ay gedən, səninənəm,
Getmə dur, səninənəm.
Bülbül gülnən oynasa da, Zəngilan,
Mən elə səninənəm ⁶.

Hər iki bayatı örnəyinin sabit heca ölçüsü pozulmuş üçüncü misraları köçkünlük həyatını, vətən nisgini aydınca qabardır. Və üçüncü misranın heca şəklini

---

⁵ Zəngəzur folklor örnəkləri. I cild, s.316

⁶ Yenə orada

pozan “Zəngilan” toponimi də məhz həmin ağrı və nisgilin əsl səbəbi və səbəbkarıdır. Məhz belə ağrı-acı hayqıran misraların müəllifi əsl yerli sakinlər olduğunu bu qəbildən olan örnəklərlə bir daha sübut edirlər. Köçkün düşüb vətən nisgili yaşayan xalq məskunlaşdığı ən gözəl məkanı da qürbət sayır. Baxmayaraq ki, hər bir qarışı Vətən torpağıdır, amma ona doğulub böyüdüyü, əsil-nəcabətinin kök saldığı, təkcə düşüncəsi ilə deyil, soyu, bütün ruhu ilə bağlı olduğu öz məkanı – öz vətəni lazımdır:

Zəngilannan yel əsdi,
Ürəyim tel-tel əsdi.
Sağ gözün Vətənə qurban,
Sol gözüm mənə bəsd⁷.

Sözlü ədəbiyyatın bir çox örnəkləri kimi, bayatılar da (bəlkə də daha çox) insanın real durumunu ifadə etməkdə, necə deyərlər, mahirdir. Belə ki, hər bir örnəkdə onun yaradanın ağrı-acısı və sevinci, ümumiyyətlə, bütün psixoloji ruh halı öz ifadəsini tapır. Eləcə də Qərbi Azərbaycandan toplanmış sözügedən örnəklərdə bu məqam olduqca aydındır. Köçkünlükdə həyatını cəhənnəm əzabından seçməyən insan təkcə öz

---

⁷ Zəngəzur folklor örnəkləri. I cild, s.316

halını deyil, övladsız, təmiz nəfəssiz, ruhsuz qalmış Vətən torpağının da halına fəryad edir, göz yaşı tökür:

Zəngilanın bucağında,
Od yanmır ocağında.
Baş qoyum dizin üsdə,
Can verim qucağında ⁸.

Vətən həsrəti, el-oba yağısı yurddaşlarımızın qəlbini hələ də göynətməkdədir. Onlar həsrətlə gözləyirlər ki, öz doğma el-obalarına geri dönüb, doğma yurdlarına yenidən qovuşsunlar. Bu istək, arzu onlarda qaçqın düşdükləri gündən etibarən mövcuddur. Əgər soydaşlarımız o ağır günlərdə – doğma yurd-yuvalarından ayrı düşdükləri zamanda Vətəndən onları ayrı salanı lənətləyir, ona nifrət bəsləyirdilərsə, nə zamansa Vətən torpağının onları öz doğma ağışuna alacağına da inanırdılar. Məskunlaşdıqları məkanlardan doğma yurda baxmağı da özlərinə qənimət bilən insanların ağrı-acısı bayatılarda görün necə poetikləşir:

Gün getdi sarı qaldı,
Getdikcən sarı qaldı.
Vətən, sənə baxmaxdan,
Gözümdə sarı qaldı ⁹.

---

⁸ Zəngəzur folklor örnekləri. I cild, s.316

“Bu qədər Vətən həsrəti çəkənə gərəkdir ki, Vətən ona öz qucağını geniş açsın” – deyə düşünən soydaşımız bu ayrılıqda Vətəni də günahlandırır. Çünki məkrli nəfəsi müqəddəs Vətən torpağı gərək qəbul etməyə, düşmən nəfəsinə qənim kəsilməli bu torpaq. Məhz belə düşüncələrlə öz ümidlərini ölməyə qoymayan soydaşımız Vətəndən də gileylidir:

Bı dağ o dağa baxar,
Altınnan bulax axar.
Heyf qaşqın gözdərim,
Bevəfa Vətənə baxar¹⁰.

Vətən torpağı ilə, eləcə də Zəngəzurla bağlı bayatı örnəklərini müşahidə edərkən bir daha aydın olur ki, vətən sevgisi, yurd həsrəti bu örnəklərin əsas mayasıdır. Onların ərsəyə gəlməsini məhz həmin müqəddəs duyğular şərtləndirir. Nə qədər, yadelli bu örnəkləri mənimsəməyə çalışsa da alınmaz, mümkün deyil, çünki mayası xalq ruhundan yığılan bu örnəklər xalqın qədim tarixi ilə bərabər yaranıb və yaşamaqdadır. Və onlar heç zaman yad dilinə, yad nəfəsinə uyğunlaşa bilməz!

---

⁹ Zəngəzur folklor örnəkləri. I cild, s.327

¹⁰ Yenə orada, s.328

BAHARLIDAN BAŞLAYAN SÖZ YADDAŞI

Qonşu dövlət Ermənistanın işğalçılıq siyasəti ucbatından öz doğma yurd-yuvalarından məcburi qaçqın düşmüş insanların – qərbi azərbaycanlıların doğma yurd-yuva həsrəti heç vaxt sönməyib. Hətta illər ötdükcə bu həsrət onları daha da ağrıdıb, incidib. Baxmayaraq, onlara dövlət qayğısı və himayəsi hər zaman yüksək səviyyədə olmuşdur, lakin bu insanların qəlbini yandırıb-yaxan dərd doğma vətən, ocaq, dədə-baba yurdlarına qayıtmaq olub.

Bu böyük həqiqətdir ki, erməni barbarlığı nəticəsində öz dədə-baba yurdlarından köçkün düşmüş qərbi azərbaycanlıların sosial rifah vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması istiqamətindəki ilk siyasət Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz Ulu Öndərin sayəsində məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdıqları ərəzilərdə onların məişət və ictimai həyatlarının asanlaşdırılması, problemlərinin həll olunması ilə bağlı qanunlar qəbul olundu, sərəncamlar imzalandı. Onların rahat yaşaması, sosial rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində ölçüyəgəlməz dərəcədə böyük işlər görüldü. Bununla yanaşı, qaçqınların işlə təmin olunması,

gənclərin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi, hətta istedadlı gənclərin xaricdə müvafiq ali təhsil ocaqlarında təhsil alması, təhsillərinin davam etdirilməsi və s. kimi uğurlu işlərin həyata keçirilməsi Qərbi Azərbaycandan qaçqın düşmüş soydaşlarımızın sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət etməklə yanaşı onların ictimai inkişafdən geri qalmaması üçün atılan addımlar olaraq daha böyük önəm daşıyırdı. Bəli, bu gün də öz doğma yurd-yuvalarından qaçqın düşmüş o insanların sığındıqları yerlər artıq onların doğma məkanlarına çevrilib. Lakin buna baxmayaraq qəlblərindəki vətən nisgili, xiffəti başdan bəri alovludur, sönməzdir. Onların ən böyük arzusu doğma yurda dönmək, həyatlarının sonrakı hissəsini məhz o müqəddəs yerlərdə davam etdirməkdir. Bu arzu onların simasında da özünə olduqca dərin iz salıb. Və bu istəyi, arzunu onlarla söhbət zamanı daha aydın şəkildə müşahidə etmək mümkündür. Azərbaycanımızın, demək mümkündür ki, bir çox guşəsində məskunlaşmış bu insanlar vətən həsrətli, yurd nisgillidirlər. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonunun Ordubad şəhərində məskunlaşmış Mirzəyev Valeh Mirzə oğlu da qəlbində yurd sevgisi, vətən göynərtisi ilə yaşayır. Ordubadı doğma

məkanı olaraq sevir və burada məskunlaşıb: amma qəlbi, ürəyi oralarda – doğma kəndindədir – Qərbi Azərbaycanın Qafan rayonunun Baharlı kəndində...

Mirzəyev Valeh Mirzə oğlu 1955-ci ildə Qafan rayonu Baharlı kəndində dünyaya gəlib. Orta təhsilini öz doğma kəndində – Baharlıda səkkizillik məktəbdə alıb. Orta təhsilinin növbəti iki ilini isə qonşu Gıgı məktəbində davam etdirib. 1972-ci ildə orta məktəbi bitirdikdən sonra ali təhsil almaq məqsədilə Bakı şəhərinə gəlir. Burada Azərbaycan Dövlət Universitetinin geoloji-coğrafiya fakültəsinə daxil olur, mühəndis-geoloq ixtisasına yiyələnir. Və doğma el-obasına dönərək Zəngilanda Vejnəli qızıl yatağında əmək fəaliyyətinə başlayır. Bir müddət sonra doğma kəndi Baharlıya qayıdır. Çünki Valeh müəllimi də digər həmyerliləri kimi doğma yurd havası daim özünə çəkir. Lakin o burada vəziyyətin gərginləşdiyini görür. Azərbaycanlılar məskunlaşan kəndlərin bəzilərində ermənilər su anbarları tikilməsi planı ilə həmin kəndlərdən əhalinin köçürülməsi prosesinə başlamışdılar. Kənd camaatının isə yararsız bir qəsəbədə doqquz mərtəbəli binaya köçürülməsi qərara alınmışdı. Burada mənfurların çox diqqətli və hiyləgər olduqları bir daha aşkarlanır.

Onlar yaxşı bilirdilər ki, doğma el-obasına bağlı, təsərrüfat və məişətinə canı-dildən yanaşan, həyatını öz zəhməti hesabına qazanan azərbaycanlı əhali bina evlərində yaşaya bilməzdi, belə olduqda isə məcburən buradan da köçməyi düşünəcəkdilər. O zaman bir çox ailələr, o cümlədən Mirzəyevlər ailəsi yaxın ərazilərdə olan Azərbaycan kəndlərinə üz tutmağı qərara alır. Beləliklə, Mirzəyevlər ailəsi 1982-ci ildə Ordubad rayonuna köçür. Doğrudur, burada Mirzəyevlərin həyatı qənaətbəxş səviyyədə qurulub, Tanrı Mirzəyevlərin qarşısına yalnız və yalnız uğur çıxarıb, Valeh müəllim, o cümlədən ailəsindən, qohum-tanışlarından iş ehtiyacı olanlar müvafiq işlərlə təmin olunub, ev-eşik, ailə, övlad-uşaq sahibi olublar. Lakin... nə fayda, doğma yurd-yuva, Vətən həsrəti bu insanların qəlblərinin ən ağır nisgilinə çevrilib... Məhz indi olduğu kimi, Valeh müəllim hər dəfə öz doğma yurdundan söhbət açarkən oraların əsrarəngiz təbiətindən elə yanıqlı söhbət edir ki... Meyvə-tərəvəzinin dadı az qala dünyada məşhur olan Ordubad torpağının yetirdiyi məhsullarla öz yurduunun məhsullarını belə müqayisə edir: oranın mer-meyvəsi, tərəvəzinin dadı başqa idi, dadı damaqdan getməzdi il boyu. Düzdür, burada da

meyvə-tərəvəz var və dadı-tamı gözəldir, amma o deyil! O meyvə-tərəvəzin dadı, gözəlliyi əvəzolunmazdır!

Valeh müəllim həmin yerləri belə xatırlayır: orada erməni yaşamayıb, o kəndlər başdan-başa Azərbaycan kəndləridir. Biz ermənilərlə bir yerdə yaşamamış, dərin ünsiyyətdə olmamışıq. Yalnız mövsüm və məişət mərasimlərimizi keçirəndə ermənilərlə üz-üzə gələrdik. Onlar bizim mərasimlərimizə çox həssaslıqla və həsədlə yanaşırdılar. Qonşuluqdakı erməni kəndlərindən axışib gələrdilər, məhz bu mərasimlərə tamaşa etmək, hətta onlarda iştirak etmək üçün. Bizdə Xıdır Nəbi mərasimi çox geniş icra olunardı. Əsasən, bu mərasimi fevral ayının sonlarında qeyd edərdik. Qapılara düşüb torba, papaq atan uşaqların sırasında erməni uşaqları da olardı. Sonrakı mərhələdə də Novruz mərasimini qeyd edərdik. Ən böyük coşqu isə İlaxır çərşənbədə olardı. İlaxır çərşənbələrin yalnız sonuncusunu keçirərdik, adı da eyni idi: “İlaxır çərşənbə”. Ermənilər bu mərasimimizə də çox diqqət edər və onlarda iştirak edərdilər. Bizim kənddən – Baharlıdan bir balaca aralıda uca bir yer var idi, ona Çiləxana piri deyərdilər. Həmin Çiləxana pirində ağ qəndillər var idi.

Qarşısında böyük göllər yerləşirdi. Ora qədim yaşayış məskəni təsiri bağışlayırdı. Novruzun bəzi rituallarını həmin gölün ətrafında da qeyd edərdik. Valeh müəllim xatirələrə dalır... Bir də o günlərə və o yerlərə qayıdacağına olan ümidinin heç zaman sönmədiyini təkcə sözlə deyil, baxışlarındakı həsrətlə də ifadə edir. O əlavə edir: Mənim bildiyim, kəndimizdən əlavə on dörd kənd var idi ki, hamısı sırf azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər idi. Oralarda ermənilər yalnız mərasimlərin icrası zamanı peyda olardılar. Toy və yas mərasimlərimizə də çox həssaslıqla yanaşırdılar.

Valeh müəllim söhbət əsnasında dəfələrlə vurğulayır ki, mən o kəndlərdə mərasimlərin icra olunduğu vaxtlar istisna olmaq şərtilə digər vaxtlarda erməni görməmişdim. Əlavə olaraq, onu da deyim ki, öz mərasimləri zamanı da azərbaycanlıların yaşadığı kəndlərdə onları görmək mümkün idi: onlar bunu, əsasən, aprel ayında icra edərdilər. Özlərinin qondarma soyqırım yaratdığı xülyalarının məhz aprel ayında baş verməsi haqda yalan mülahizələrini dramatikləşdirmək və qisas almaq üçün azərbaycanlılara hücum edirdilər. Bu zaman əməllicə davalar baş verərdi, ölənlər və yaralananlar çox olardı. Ümumiyyətlə, bu

ərəfələrdə bizim kəndlərdə xəbər yayılırdı ki, ermənilər silahlanırlar, nə zamansa hücum edəcəklər. Lakin bir azdan söz-söhbət yatardı. İnsanlarımız öz həyatlarına davam edərdilər. Təəssüf ki, bu sakitlik uzun sürməzdi. Erməninin məkrli xisləti mütləq özünü göstərirdi. Növbəti mərasimlərimiz zamanı onların bəziləri bizim gənclərə atmaca atar, söyüş söyərdilər. Çalışardılar, bizim gənclərlə tək-tək qarşılaşsınlar, onları qıcıqlandırıb davaya cəlb etsinlər. Belə davalar, çox zaman ölümlə və ya ağır yaralanmalarla nəticələnərdi. Odur ki, gənclər bu ərəfələrdə toplu şəkildə küçə-bacalara çıxardılar. Bu baxımdan xalq arasında belə bir deyim yaranmışdı: “İki erməni sənə quldu, üç olsa, vay halına, təkliyəcəklər, səni incidəcəklər”.

Valeh müəllim ermənilərlə münasibətlərin daha da gərginləşdiyini, konfliktlərin sürətləndiyi və çoxaldığını, ümumiyyətlə, bütün bu hadisələrin, əsasən Livan və Suriyadan gələn ermənilərin axınlarından sonra başladığını deyir. Münaqişələrin isə daha çox baş verdiyi məkanlardan biri Qarabaş dərəsi deyilən yer idi. Qarabaş kəndi də var idi. Buradakı əhali köklərinin qədim olduqlarını, qədim türk tayfası olan qarabaşlardan, qarapapaq-

lardan olduqlarını çox yaxşı bilirdilər. Və buranın əhalisi öz mübarizliyi və döyüşkənliyi ilə diqqət çəkirdi.

Valeh müəllim Baharlı və qonşu kəndlərin əhalisinin yüksək mədəni səviyyəyə malik olduğunu söyləyir. Kəndlərin əhalisinin ən çox önəm və diqqət etdiyi mədəni dəyərlərdən biri də aşıq yaradıcılığı idi. Ümumiyyətlə, biz Azərbaycan aşıq mühitləri içərisində Qərbi Azərbaycan aşıq mühitinin ən özəl yeri olduğunu çox yaxşı bilirik. Lakin bu kəndlərdə isə saz ifaçıları ilə bərabər zurnaçalanlar, nağara ifaçıları, dəm tutanlar da çox məhşur idilər. Belə ki, qonşu kəndlərdən də onları sifarişlə toy məclislərinə, yığıncaqlara dəvət edərdilər. Onlardan Qəzənfər (zurnaçalan), Xanlar-Cəlil qardaşları (nağaraçalanlar), İslamın (dəmtutan) dəstəsi çox məşhur idi. Hətta Gürcüstandan da buralara aşıqlardan ibarət qruppalar gələrdi. Kluba yığışardıq. Dastan başlayardılar, deyişərdilər, bağlayardılar, gedərdilər. Onlar gedəndən sonra isə aylarla o ifaları, o cümlədən qonşu eldən gələn Aşıq Hüseyn Cavanın gözəl ifalarını unutmaq mümkün deyildi. “Şah İsmayıl” dastanını, Aşıq Ələsgərin səfərlərindən ibarət parçaları, “Abbas və Gülgəz”, “Əsli-Kərəm” dastanlarını uşaqdan-böyüyə hər kəs əzbər bilərdi. Günlərimiz olduqca xoş keçərdi...

Valeh müəllim Qafanın əsrarəngiz təbiətindən sinə dolusu danışır: Meşələr palıdla dolu idi. Buradakı (Ordubaddakı) cəviz ağaclarından da böyük, uca ağaclar idi. Palıddan, əsasən, yanacaq kimi istifadə edərdik. Meyvələrimizi də meşələr verərdi. Çay kənarlarında zoğal, moruq, böyürtkən o qədər çox olardı ki...Yazda dağlara gedərdik, gül-çiçəklərin bəzədiyi dağlara sanki qırmızı, rəngarəng xalılar sərilərdi. Hər tərəf də dərman əhəmiyyətli bitkilərlə dolu idi: çayotu, kəklikotu, qantəpər, baldırğan çiçəyi bizim içdiyimiz çayların qaynağı idi. Qara çayı elə də sevməzdik... Yayda yaylaqlara üz tutardıq. O yaylaqlarda buz bulaqlar bizi səsləyirdi. İşgəsu bulağının suyu diş dondurardı. Günlərimiz bu məkanlarda keçərdi – Vana, Novruzyurdu, Oğlannıca piri... Tarixi yer kimi ziyarətgahımıza çevrilən “Şəhidlər qəbiristanlığı”nda keçmiş müharibələrdə həlak olmuş türk igidləri yatırdılar. Qazangöl isə Ordubadın Göygözü kimi dörd fəslə ifadə edən əsrarəngiz məkan idi. Yaylağa gedən yolumuz üstə Göycə baba piri, Qırqlar piri var idi. Mütləq oraları ziyarət etməli idik. Qonşu kənd – Pürülü kəndi üç yerə bölünürdü: Kənd Pürülü, Xış Pürülü, Daş başı. Buranın əhalisi də azərbaycanlılar idi və onlar qədim adət-ənənələrə sahib əhali olaraq diqqət cəlb edərdilər.

Baharlığın qəlbi vətən nisgilli, amma bahar arzulu sakini Valeh Mirzəyevin vətənli günlərindən xəbər verən xatirələri kövrək notlarla sonlanmırdı. Hər fikrinin əvvəlində doğma el-obasının həsrətini dilləndirən Valeh müəllim o böyük şüarı da fərəhlə ifadə edirdi: “Biz qayıdacağıq!”.

Valeh Mirzəyevlə söhbətdən

DƏRƏLƏYƏZ ADLI ÜNVANIM VƏTƏNDİR...

Bütöv Azərbaycan amalı ilə vuruşan sərkərdələrimizin, bu istiqamətdə bütün ömrünü həsr edən vətənpərvər ruhlu şəxsiyyətlərin arzusu, məqsədi Azərbaycanı həm də yadellilərdən qorumaq idi. Bu yolda icra etdikləri işlərin özü də əsl fədakarlıq nümunələri idi. Belə insanların bütün varlığı da vətənpərvərlik və vətənə bağlılıq hisslərindən yoğrulmuşdu. Məhz Ümum-milli lider Heydər Əliyevin bizə ərməğan qoyub getdiyi Bütöv Azərbaycan ideyası onun layiqli varisi Cənab İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir. Bu uzaqgörən siyasətin nəticəsi idi ki, II Qarabağ müharibəsinin qələbəsi əldə olundu. Növbəti qələbəmizi isə Qərbi Azərbaycandan qovulmuş həmyerlilərimizin doğma el-öbalarına dönmələri ilə əldə edəcəyimizə bütün varlığımızla inanırıq!

Azərbaycana qarşı ermənilərin qondarma torpaq iddialarının nəticələri olaraq milyonlarla yurddaşlarımız öz doğma torpaqlarından qovularaq qaçqınlıq, köçkünlük həyatına məhkum oldular. Onların qəlbələrini göynədən təkcə yer-yurd həsrəti deyil, o cümlə-

dən doğma elin adət-ənənələri, bu adət-ənənələrə bütün varlığı ilə bağlıdır. Düzdür, onlar məskunlaşdıqları məkanlarda da öz adətlərini icra etməkdədirlər. Lakin doğma yurdun qucağında o yurda məxsus adətin icrasını nə əvəz edə bilər ki?! Eləcə də bu insanlar öz vətənlərinin suyu, havası üçün darıxırlar, vətən həsrəti ilə qəlbləri sızlayır...

Qərbi Azərbaycandan qaçqın düşmüş insanların vətən həsrəti o gündən bu günə nəinki sönməyib, hətta daha da alovlanıb. Odur ki, onların ən çox qəlb yandıran və ümid hayqıran ifadələrindən biri də budur: “Biz öz doğma torpaqlarımıza qayıdacağıq!”.

Biz də bu arzulara qoşularaq soydaşlarımızın Vətən həsrətinə son qoyacaq zamanın tezliklə yetişəcəyinə inanırıq. İnanırıq, ona görə ki, 30 il düşmən tapdağında qalmış torpaqlarımız geri qayıtdı: əsası, özülü Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və sonrakı mərhələdə isə Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən siyasət nəticəsində 30 ildən sonra torpaqlarımız öz doğma nəfəsinə – ab-havasına qovuşdu.

Və bu gün isə prioritet məsələlərdən biri Qərbi Azərbaycandan qaçqın düşmüş soydaşlarımızın öz

el-obalarına yenidən qayıtmaqları məsələsidir. Bu yöndə aparılan uzunmüddətli siyasət nəticəsində keçən il Qərbi Azərbaycan İcmasının təsis olunması və fəaliyyəti barəsində Prezidentimiz tərəfindən verilən sərəncamların və bu sərəncamların işığında aparılan uğurlu islahatların icrası, ümidvarıq ki, II Qarabağ qələbimiz kimi müvəffəqiyyətli olacaqdır.

Bu gün qərbi azərbaycanlılar Azərbaycanımızın müxtəlif guşələrində məskunlaşıblar. Düzdür, onların qaçqın düşərək bizlərə tərəf üz tutduqları dövrlər olduqca ağır idi. Belə ki, mənfur qonşularımızın bizlərə qarşı qaldırdıqları qondarma torpaq iddiaları zamanları idi ki, bu zamanlarda da qaçqınlar ağır şəraitlə üzləşdilər. Onların məskunlaşdıqları yerlərdə yaşayış vəziyyətləri çox aşağı səviyyədə idi. Lakin bu, çox uzun sürmədi. Ulu Öndər Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılması üçün müvafiq sərəncamlar verdi, bu istiqamətdə təqdirəlayiq işlər həyata keçirildi ki, bütün bu işlərin nəticəsi olaraq qaçqın və məcburi köçkünlərimizin həyat şəraitləri maksimum səviyyəyə qaldırıldı. Lakin belə rifah halında yaşamaqlarına baxmayaraq qaçqınların

qəlblərində doğma yurd ağrı-acısı gün-gündən artırdı. Onlar bu ağrını heç cür ovuda bilmirdilər. Və qeyd etdiyimiz kimi, qərbi azərbaycanlıların bu gün məskunlaşdıqları məkanlarda onların yaşayış səviyyələrinin yaxşılaşdırılmasına dövlətimizin diqqəti və qayğısı vardır. O cümlədən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazilərində də qərbi azərbaycanlıların məskunlaşdıqları məkanlarda onların yaşayış səviyyəsi dövlətimiz tərəfindən təmin olunur.

Qərbi azərbaycanlıların doğma el-obalarına qayıtmasını həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə Qərbi Azərbaycan İcması təsis olunduqdan sonra icmanın təşəbbüsü ilə qaçqın düşmüş soydaşlarımızla görüşlər keçirilir. Bu görüşlər mütəmadi olaraq həyata keçirilir. Biz də AMEA Naxçıvan Bölməsi əməkdaşları olaraq kollektiv şəkildə Muxtar Respublikanın ərazilərinə ekspedisiyalara yollanır, burada məskunlaşmış soydaşlarımızla görüşlər həyata keçiririk. Görülən işlər kontekstində Ordubad rayonunda məskunlaşmış qərbi azərbaycanlılarla da keçirdiyimiz görüşlərdə maraqlı və diqqətimizi cəlb edən məsələlərlə qarşılaşırıq. Məlumdur ki, Ordubad rayonunda qərbi azərbaycanlı-

ların məskunlaşdığı, çoxluq təşkil etdiyi ərazi Parağa kəndidir. Buradakı insanlar, əsasən, Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalından qaçqın düşmüş soydaşlarımızdır. Onlarla söhbət zamanı yurd həsrətindən qovrulan qəlblərinin göynərtisini simalarından, gözlərində donub qalmış yaşdan duyduq. Doğma yurdlarından qaçqın düşərkən öz canlarını güclə götürüb qaçmağa məcbur olan bu insanların vətəndən yadigar qalan xatirələri var. O xatirələr ki, heç zaman onları tərk etmir...

Parağa kənd sakini, əslən Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalının Əzizbəyov, keçmiş Söylan rayonunun Paşalı qəzasının Gomur kənd sakini Allahverdiyev Şahlar öz xatirələrini misralara köçürərək, doğma yurd həsrətini poetik dillə ifadə edir. O, Parağa kəndində yaşayış şəraitindən razı qalsa da, doğma vətən, el-oba həsrəti ilə qovrulur. Ağrısını, yurd həsrətini nə qədər mükəmməlliklə misralara köçürürsə, yurda qayıtmaq arzusunu da bir o qədər mükəmməlliklə ifadə edir:

“Vətən” dedi sevincim də, fərəhim də,
Ömür boyu bir şələdir kürəyimdə.
Qaçqın düşən el-obanın ürəyində,
Sönməyən ocaqdı, qordu Dərələyəz.

Yenə geri gələr o ötən çağlar,
Can dərmanı, loğman təbli bulaqlar.
Yurd yerləri boş qalıb, içim qan ağlar,
Dədəmin, babamın yurdu Dərələyəz.

Şahlar müəllim doğma yurduna qayıtmaq üçün
Tanrıdan dualarını əsirgəmir. Və bununla yanaşı
dövlətimizin bu yöndə apardığı islahatlara sidq ürəklə
inanır və güvənir:

Qərib, qürbət əhliyəm atəşimdən, közümdən
Sual verməsinlər, cavabı özümdən.
Başsız qalan yurd yerləri getməyir gözümdən,
Yəqin ki, qayıdarıq, gümanım Vətəndir.
Can demişəm torpağına, daşına,
Yetsə əlim, dolanardım başına.
Mən öləndə yazsınlar baş daşıma
Dərələyəz adlı ünvanım Vətəndir...

Doğma yurddan qaçqın düşərkən dop-dolu mül-
kündən əliboş çıxmağa məcbur olan Şahlar Allahverdi-
yev yalnız, atası, 1932-ci il təvəllüdlü Allahverdiyev
Mərdan Qəmənd oğlundan yadigar qalmış bıçağı özü
ilə gətirib və indi də onu ən əziz əşya kimi qoruyur.

Bıçağın dəstəyi kəl buynuzundan hazırlanıb. Həm atasından, həm də doğma vətəmindən yadigar qalan bu əşya Şahlar müəllim üçün həddən artıq dəyərlidir ...

1952-ci il təvəllüdlü Məmmədova Lala Sevindik qızı Gomurdakı həyatını unuda bilmir. Yuxularında daim doğma kəndlərindəki qayğısız günlərini görür. Uşaq vaxtlarının şən, qayğısız keçdiyindən söhbət açaraq kədərlənir... Lakin birdən o unudulmaz günlərə qayıdır, uşaq ikən oynadıqları oyunları xatırlayır: “Çəkuzatma”, “Mollamindi”, “Əlləməqaya”, “Qayışa-girmə” və bu kimi maraqlı oyunlarla xoş günlər yaşayan, indi isə bu günləri xatırlayaraq gözləri dolan Lala xala doğma yurdlarından qaçqın düşərkən özləri ilə bir neçə xalı-xalça, cecim və bəzi xırda-para əşya götürə bildiklərini söyləyir, əşyaları bizə göstərərək onları evinin ən əziz yadigarı kimi qoruyur. Lala xala doğma yurdlarında icra etdikləri xalq mərasimlərimizi, o cümlədən Novruz bayramında keçirilən ritualların böyük coşquyla icrasını belə xatırlayır: İlin axırında *qədir tutardıq*, bir evə yığışardıq, Novruzun gəlişini elliklə keçirərdik, yallı gedərdik, əsasən də İt yallısı. Şar atardılar, güllə atardılar. Hamı sevinclə Novruzunu qarşılayardı...

Lala Məmmədovanın oğlu Bəylər Xanlarov 1970-ci il təvəllüdüdür. Bəylər müəllim Qərbi Azərbaycanın əsil ziyalılardanandır. Cavan yaşda olmasına, oralarından, demək olar ki, çox gənc yaşda qaçqın düşməsinə baxmayaraq, o günləri unutmur. O gündən etibarən doğma yurdlarına qayıtmağı arzulayır. Qeyd edək ki, Bəylər müəllim əsl vətənpərvər ziyalı olaraq Qərbi Azərbaycanla bağlı həqiqətləri üzə çıxarmaq yolunda yorulmaz fəaliyyətdədir. Və bu fəaliyyətindən doğan arzularını misralara köçürür, yanğısını poetik dillə, olduqca mükəmməl şəkildə ifadə edir:

Dərəyə dərd olar sel ayrılığı,
Çəməni soldurar gül ayrılığı,
Dağlardan da ağır el ayrılığı,
Ölümdən olurmuş yaman, a Gomur!

1944-cü il təvəllüdü Xudayeva Ölkə Sevindik qızının isə doğma el-obasından qovulanda 45 yaşı var idi. Bu gün vətən həsrətli qəlbi göynəyir Ölkə xalanın. O da digər kövrək qəlbli həmyerliləri kimi doğma el-obasını yuxularında görməklə qəlbini ovundurur. Vətəndən qaçqın düşərkən itkin düşən, həlak olan həmyerlilərini də xatırlayır. Ölkə nənənin qəlbinin

sızıltısı gözlərindən axan yaşlarla qarışaraq ürək dağlayan bayatılara çevrilir:

Sizi necə ağlayım,
Gündüz yox, gecə ağlayım.
Ananız yanınızda yox,
Bacınız yanınızda yox,
Yalnız necə ağlayım.

Könlüm bir ana istər,
Lap yana-yana istər.
Bir anayla bir bala,
Bir xəlvətxana istər.

Əzizinəm, dilən gəz,
Süsən, sünbül dil an gəz.
Qıraq yerdə xan olsan,
Vətəninə dilən gəz.

Aşiq vətənə sarı
Köynək kətana sarı.
Qərib eldə ölsəm də
Üzüm vətənə sarı.

Bəli, öz yurdundan qovularaq qaçqınlıq həyatına düçar edilmiş bu insanların dərдинə şərik olsa da, onların vətən həsrətli kövrək qəlblərinin sızıltısını yalnız Uca Tanrı və bu dərddə olanlar anlaya bilər. Baxmayaraq ki, fikirlərinin əvvəli və axırı Vətən olan bu insanlara dövlət qayğısı yüksək səviyyədədir, amma Vətən adlı dərdlərinə yalnız Vətən çarədir. Ümidvarıq ki, qədim mədəniyyət daşıyıcıları olan qərbi azərbaycanlılar tezliklə öz doğma yurdlarına geri dönəcəklər...

Şahlar Allahverdiyevlə xatirələrini bölüşərkən

Lala Məmmədova və oğlu Bəylər Xanlarovla söhbətdən

Ölkə Xudayeva ilə birgə

**Şahlar Allahverdiyevə atası mərhum (1932-1996)
Mərdan Qəmənd oğlu Allahverdiyevdən yadigar qalan
kəl buynuzundan hazırlanmış bıçaq**

*Qərbi Azərbaycanın etno-mədəni mühiti:
tədqiqlər, xatirələr, faktlar.*

---

*Qərbi Azərbaycanın etno-mədəni mühiti:
tədqiqlər, xatirələr, faktlar.*

Xalçalar 1925-ci ildə Qərbi Azərbaycanın Paşalı qəzasının Gomur kəndindən olan Mikayıl Hümbət oğlu tərəfindən (115 il yaşayıb) 1905-ci il təvəllüdlü oğlu Sevindik Hümbətova cehiz verilib. Qeyd edək ki, Qərbi Azərbaycan ərazilərinin çoxunda ailənin qız övladı ilə yanaşı oğlan övladına da cehiz vermək ənənəsi vardır.

**ATAMIN GORGAHI, BABAMIN YURDU,
ƏLİMİN ƏMƏYİ BƏS KİMƏ QALDI?!**

*Bir gül əkdim, açılmamış dərdilər,
Zəhmətimdən mənə bir tikan qaldı.
Əmək çəkdim, gün keçirdim, gül əkdim,
Əməyimdən mənə bir fidan qaldı...*

Əhməd Cavad

Qərbi Azərbaycan ərazilərindən qaçqın düşərək öz doğma el-obalarına həsrət qalan həmyerlilərimizlə söhbətlərimiz mütəmadi olaraq həyata keçirilir.

Xıdırova Gülarə Avas qızı Qərbi Azərbaycanın Əzizbəyov rayonunun Gabud kəndindən didərgin düşüb. Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikası Ordubad rayonunun Parağa kəndində yaşayır. Yeddi övlad anası olan Gülarə xanım əsl zəhmətkeş Azərbaycan qadınıdır. Həyat yoldaşı dünyasını dəyişdikdən sonra ailənin maddi və mənəvi yükü onun çiyinlərində olub. Bütün ağırlıqlara sinə gərən Gülarə ananın böyütdüyü yeddi övladı vətənə, xalqa layiq övladlardır. Vicdanla, alın təri ilə yaşamağı Gülarə ana öz timsalında öyrədib

övladlarına... Bəli, şərəfli övladlar böyüdərək öz analıq missiyasını layiqincə yerinə yetirən ana bu gün artıq nəvə-nəticə fərəhi görsə də bu fərəhi doyunca yaşaya bilmir. Vətən adlı dərd qəlbini elə sarıb ki, həyatının ən gözəl çağlarında belə sevinə, gülə bilməyib Gülarə xanım. Doğma yurda dönmək, Vətənin havasını udub, suyunu içmək onun ən böyük və bir o qədər də əlçatmaz arzusudur... Bu arzusunu Gülarə ana özünün də dediyi kimi, kərənayılarında – qəm-qüssə ağırlıqlı bayatılarında ifadə edir. Gülarə ananın ağrı-acısı Vətən yangılı, Vətən həsrətlidir. Hər gün ən azı bir dəfə üzü vətənə sarı dayanar, kərənayı deyib ağlayar:

Aşıq Vətənə sarı,
Köynək kətana sarı.
Çıxım dağlar başına,
Baxım Vətənə sarı.

Yetmiş iki yaşlı İsayeva Şamaxının taleyinə vətən həsrəti, yurd nisgili yaşamaqla yanaşı hələ bir üstəlik də qərqlikdə dözülməz şəraitdə yaşamaq da yazılıbmış... I qrup əliliyi olan qardaşı Qədirlə bir evdə (əgər ona ev demək mümkünsə) yaşayan Şamaxı İsayevanın maddi vəziyyəti, yaşadığı evin şəraiti həddən artıq aşağı səviyyədədir. Dövlətdən aldıqları maddi

təminat ancaq onların gündəlik maddi tələbatını güclə ödəyir. Vaxtilə burada məskunlaşmış ermənilərin bərhad vəziyyətə saldıqları evdə yaşayan ailə Gəmur kəndindəki evini xatırlayarkən göz yaşları tökür. Əlinin əməyini, min bir zəhmətlə başa gətirdikləri evi və içərisindəki əşyaları ermənilərə “peşkəş” verib gəlməyə məcbur olan bu ailənin indi yaşadıkları şərait, həqiqətən də, dözülməzdir. Və bu ağır-acı içərisində həyat sürən yetmiş iki yaşlı Şamaxı ananın göz yaşları, özləri demişkən, kərənəyisində – ağı-bayatısında özünün ən aydın ifadəsindədir. VƏTƏN VƏ SEVGİ fəlsəfəsini ifadə edən işarələr toplusundan ibarət bu bayatılarda Şamaxı ananın vətən, ayrılıq, doğma yurduyuva nisgili ilə qəriblik, yoxsulluq, qaçqınlıq hissləri arasında qalan duyğuları əks olunur:

Dağ başı əkin olmaz,
Sahabsız əkin olmaz.
Kimin nə qədər dərdi olsa,
Bizimki təkin olmaz...

Baxmayaraq, gənc qardaşının vaxtsiz ölümü qəlbinə olmanın dağlarını çəkib Şamaxı ananın, amma Vətən, ayrılıq və qaçqınlıq köhnə dərdinə meydan oxuyub. “Qardaş” deyib ağlayanda da “Vətən” adlı ovunmaz

dərdi tüğyan edir, qaçqınlıq, köçkünlük əzabına da göz yaşı tökür. Bu iki dərd bir-birilə culğaşaraq tarixi-millî problem məzmunu ehtiva edir, onu ifadə edənin qaçqınlıqla bağlı duyğularında ümumiləşir:

Qardaş mənim məliyim,
Yaxamda düyməliyim.
Köçəndə köçüm qardaş,
Düşəndə kölgəliyim.

Və ya qardaş acısı, Vətən dərdi, qaçqınlıq əzabı, yağya, düşməyə nifrəti, o cümlədən qardaşının təmsalında elinin mənfur düşmənin məkr-hiyləsinə tuş gəldiyini folklor dili ilə Şamaxı ana belə kodlaşdırır:

Qardaşın bir atı var,
Gümüşdən çardağı var.
Qardaş getdi, gəlmədi,
Yəqin, yollarında yağdı var...

Qaçqınlıq talelərinə tuş gəldiyi günlərdəki sazlı-sözlü, qayğısız ömür yaşamış, ecazkar mədəniyyət sahibləri olan bu təmiz qəlblî insanların bu gün qəlblərini ovudan məqam doğma yurda dönüşlə bağlı arzularıdır. Və gün gələcək ki, bu insanların folklor dili doğma yurda qovuşmağın sevincinə köklənəcəkdir...

Şamaxı İsayeva ilə görüşümüzdən

Gülərə Xıdırova və Şamaxı İsayeva ilə söhbət zamanı

**Qərbi azərbaycanlı qadınların əl işi nümunəsi:
mətbəx dəsmalı üçün asılqan**

BAXMAQDAN SAVAYI GÖZƏ NƏ QALDI...

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ordubad rayonu öz təbiəti, qədim mədəniyyəti ilə diqqət cəlb etməkdədir. Bu məkanın, mənfur qonşularımız da bir vaxtlar, demək olar, ən gözəl guşələrində məskən salmışdılar. Tarixdən məlum olduğu kimi, XIX əsrin əvvəllərində çar Rusiyasının qərarı ilə ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsi çox ciddi və Azərbaycan əleyhinə yönəlmiş siyasət idi. Bu da qanlı qırğınlarla həyata keçirilir, sürətlə erməni milləti Şimali Azərbaycanda yerləşdirilirdi. Erməniləri çar Rusiyası Azərbaycanda özünə dayaq, etibar mənbəyi olaraq görürdü. Onlardan çox tez-tez öz hakimiyyətinin əleyhinə yönəlmiş məqamlar haqqında məlumat almaq məqsədilə casus kimi istifadə edirdi. Beləliklə, Azərbaycan üçün baş bəlasına çevrilən erməni tayfaları zaman ötdükcə əsl təhlükə, hiylə, məkr və bunlardan doğan faciə törədicilərinə çevrildilər... Zaman-zaman erməni tayfaları, demək olar ki, Azərbaycanın ən gözəl, ən bəhrəli, məhsuldar torpaqlarında yerləşdirildi. Naxçıvanın ərazilərinə də yerli azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qırğınlardan sonra ermənilərin böyük

bir hissəsini köçürdülər. Belə məkanlardan biri də Ordubad rayonudur. Hansı ki, qərbi azərbaycanlıları öz doğma yurdlarından qovarkən onlar məhz Şimali Azərbaycanda kütləvi məskən salmış ermənilərin yaşadıkları kəndlərdə yerləşdirilirdilər. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda, o cümlədən Ordubadda yaşayan ermənilər buradan çıxarırlarkən bu proses sivil şəkildə həyata keçirilirdi: onlar rahat şəkildə yaşadıkları mənzillərini, mal-heyvanlarını pula dəyişərək Qərbi Azərbaycana – indiki Ermənistana üz tuturdular. Ancaq həmyerlilərimiz isə qaçqın düşərkən, demək olar ki, öz canlarını güclə götürüb gələ bilmişdilər ...

Məğri rayonu Aqarak qəsəbəsinin azərbaycanlı sakinlərindən olan Mustafayevlər ailəsi qaçqın düşərkən digər soydaşları kimi doğma ocaqlarını tərk etməkdə böyük tərəddüd etmişdilər. Bu haqda yayılmış məlumatların ciddiliyini heç cür qəbul edə bilməyən sakinlər çəşqınlıq içərisində qalmışdılar. Baxmayaraq ki, qalacaqları, evlərini tərk etməyəcəkləri təqdirdə erməni qonşuları Mustafayev Əmiri və Qəhrəmanova Asyanı – ailənin başçılarını övladlarını öldürəcəkləri ilə hədələyirdilər. O vaxt ailə məsələnin ciddiliyinə inanmamış, öz doğma ocaqlarını qətiyyənlə tərk etmək

istəməmişdi. Lakin məsələnin kəskinləşdiyini onlara məhz qonşuları Sosik adlı erməni bildirdikdən sonra ailə doğma ocağını tərk etmək məcburiyyətində qalır. Və beləliklə, onlar Naxçıvan ərazilərinə üz tuturlar...

Mustafayev Əmir Səlimxan oğlu həyat yoldaşı Qəhrəmanova Asya Həsənqulu qızı ilə Meğri rayonu Aqarak kəndində yaşayarkən ailə qurub. Ailənin Sevda, Arzu, Sədaqət və Tovuz adlı dörd qız övladı da burada dünyaya göz açıb böyüyüblər. Orta təhsillərini buradakı məktəblərdən birində alıblar. Bir vaxtlar qondarma torpaq iddiası irəli sürən mənfur qonşularımızın məkrli siyasəti nəticəsində hər şeyi yarımçıq buraxaraq qaçqınlıq həyatına məhkum olublar. Və həyatlarının digər hissəsi qaçqın kimi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonu ilə bağlıdır. Hazırda altı nəfərlik ailənin üç üzvü həyatda yaşayır: Sevda Mustafayeva Bakı şəhərində, Sədaqət və Tovuz Mustafayevalar isə Ordubad rayonu, Ordubad şəhərində məskunlaşıblar...

Qərbi Azərbaycan – indiki Ermənistandakı yaşayış səviyyələri və vəziyyətləri ilə bağlı söhbət əsnasında Tovuz və Sədaqət Mustafayeva bacıları əvvəllər ermənilərlə münasibətlərində ciddi problem yaşama-

dıqlarını söyləyirlər. Lakin sonradan başa düşürlər ki, onlar lap əvvəllərdən öz xislətlərinə uyğun olaraq gizlin və üstüörtülü təbliğatlarını həyata keçirməklə məşğul olublar. O vaxt bütün bunları digər qərbi azərbaycanlılar kimi Mustafayevlər ailəsi də anlamırdı. Çünki ermənilərin xislətlərinə xas olan cəhətlərdən birisi də onların hər işə hiylə ilə yanaşmalarıdır. Əbəs yerə deyil ki, xalq bu xislətə öz reaksiyasını bir deyim vasitəsilə belə ifadə edir: “erməni deyər ki, azərbaycanlının əvvəlki varı, sonrakı ağıl mənim ola”. Mustafayevlər ailəsinə “xoş” münasibət bəsləyən, onlarla “mehriban dostluq” əlaqələri yaradan qonşularındakı erməni ailələri bu məsələdə kənara çəkilir, tülkü kimi gizlənilir. Hətta onlara nə cür ziyan yetirmək haqqında düşünürmüşlər. Ancaq erməni olmağına rəğmən qonşularında Sosik adlı bir nəfər Mustafayevlər ailəsinə oradan sağ-salamat çıxmağa kömək edir. Bu an belə fikir yarana bilər ki, erməninin də insafı varmış... Xalqımız demişkən, ən yaxşı erməni elə ölü ermənidir! Unutmayaq ki, yaşadıkları tarix boyu ermənilər təmənnə görmədiyi və ummadığı məqamda yaxşılıq etməyi bacarmazlar. Və ulularımız da haqlı olaraq deyiblər ki, erməni qarşılıqsız heç bir işə əl

qoymaz. Sosik adlı bu erməninin oğlunun qıcolma və ürəkgetmə xəstəliyi varmış. Günlərin birində xəstəliyin növbəti tutması zamanı onu xilas etmək olduqca çətin olur, hətta həkimlər belə bu zaman aciz qalırlar. Lakin Mustafayevlərin anası – Qəhrəmanova Asya el təbabətinə yaxşı bələd imiş. O bələd olduğu xalq təbabəti üsulları ilə oğlanı ölümdən xilas edir. Və bunu da erməni Sosik unutmur. Mustafayevlərə sağ-salamat kənddən çıxıb canlarını qurtarmağa kömək edir.

Bəli, öz doğma yurd-yuvasından çıxıb qaçqın həyatı yaşamağa üz tutan Mustafayevlər ailəsi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ordubad rayonunda məskunlaşır. Yeni gəldikləri vaxtlarda, özlərinin də dediyi kimi, acınacaqlı şəraitlərdə yaşayaraq qaçqınlığın zülmələrini görən bu ailənin həyat tərzini dözülməz olur. Lakin Ulu Öndər Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra digər həmyerliləri kimi Mustafayevlər ailəsi də mənzillə təmin olunurlar. Həyat şəraitlərinin tədricən yüngülləşməyinə baxmayaraq ailə həmişə öz doğma yurdu üçün acı göz yaşı töküüb, heç vaxt taleləri ilə də barışmayıb. Qəlblərində Vətən, doğma ocaq, ev-eşiyə qovuşmaq həsrəti baş alıb gedib.

Bu gün Mustafayevlər ailəsinin iki üzvü: Sədaqət və Tovuz Mustafayevalar Ordubad şəhərində yaşayırlar. Dövlətimizin himayəsi və qayğısı sayəsində hər iki xanım mənzillə təmin olunub. Yerli əhali və rəhbərlikdən də olduqca razı olan bu ailənin əsas dərdi Vətəndir... Və Tovuz Mustafayeva hər dəfə Vətən deyəndə gözlərindən yaş sel kimi axır. Bacısı Sədaqət xanım birinci qrup əlildir. Doğma el-obasından qaçqın düşərkən keçib gəldiyi zümlü yollarda müxtəlif zədələr alması sağ qolunun amputasiya olunması ilə nəticələnir. İndi Sədaqət xanımın dostu, həmdərdi təkcə övladı, bacısı və yaşadığı mənzilin dörd küncüdür... Həm Vətən dərdi, həm Vətəndən qaçqın düşən doğmalarının vaxtsız ölümləri, həm də fiziki məhdudyyəti Sədaqət xanımın qəlbində özünə ağır yara açıb. Bu gün doğma el-obasına qayıdarsa, yalnız onda xoşbəxt olar, əsl həyatın, yaşamağın nə olduğunu qəbul edə bilər...

Tovuz xanım isə əsl Azərbaycan qadını adını elə şərəflə yaşadır ki, həqiqətən də bu qədər fədakarlıq, vətənpərvərlik yalnız Azərbaycan-türk insanının xislətinə aiddir. Tovuz xanım olduqca fədakar Azərbaycan qadınıdır. O, bacısı Sədaqət xanım fiziki məhdudyyəyə

düçar olan andan ona gecəli-gündüzlü qulluq etmiş, onun yenidən fiziki və mənəvi baxımdan həyata dönməsinə vəsilə olmuşdur. Tovuz xanım doğma el-oba-sının, ev-eşiklərinin qoxusunu qaçqın düşərkən özüylə götürə bildiyi gəlinciyindən alır. Ona bir insan kimi dəyər verir, onu qoruyub doğma yurddan ən əziz xatirə kimi saxlayır...

Tovuz xanım xatırlayır ki, məktəbdə sinif yoldaşları olan erməni uşaqları azərbaycanlı şagirdlərə “türk” deyə müraciət edirdilər. Ermənilər bu sözü ümumilikdə ən pis söz olaraq formalaşdırmaq üçün çox çalışırdılar. Lakin onlar özləri də dərk etmədən qədim tarix və mədəniyyət sahiblərinin yadigarları olan Azərbaycan türklərinin varlığını, möhtəşəmliyini bu müraciət vasitəsilə hər dəfə ifadə etmiş olurdular. Yenə də öz xislətlərinə uyğun olaraq, bəsit ənənələrinə xas olaraq “türk” sözünü xoşagəlməz söz kimi qabardırdılar. Və tədricən də türk sözü onların arasında təhqir xarakteri daşımağa başlamışdı. Və onların bu iyrənc addımlarının arxasında təbiidir ki, məkrli bir siyasət dayanırdı. Türklərə qarşı olan əbədi nifrətlərini sözün özünün məhz mənsub olduğu dildə alçaldılması vasitəsilə həyata keçirirdilər. Hətta vəziyyət bəzən o

yerə gəlib çıxırdı ki, azərbaycanlı azyaşlılara “türk” deyə müraciət edəndə onlar sanki söyüş, xoşagəlməz söz eşidirlərmiş kimi narahat olurdular. Bu da erməni millətinin ürəyinə yağ kimi yayılırdı, çünki sözün, adın məhvi, təhrifi istiqamətində zaman-zaman çox iyrənc siyasətləri həyata keçirməyə çalışmışdılar. Lakin bunu xalqın öz düşüncəsi daxilində həyata keçirmək bu iyrənc siyasətin son hədlərindən idi.

Tovuz xanım doğma yurdlarında keçirilən milli mərasimlərimizi də çox yaxşı xatırlayır, bunlardan Novruz bayramının onların doğma məkanlarında hər mövsümdə böyük coşquyla qeyd olunduğunu söyləyir. Və bu coşqunu həsəd və paxıllıqla qarşılayan qon-darma tarix və bəsit mədəniyyət sakinləri olan ermənilər Novruzunu Azərbaycanlıların “dəli bayramı” adlandırdılar.

Tovuz xanım qonşu ermənilərin toy mərasimlərində yalnız Azərbaycan musiqilərinin səsləndiyini, erməni musiqiçilərinin Azərbaycan musiqilərinin bəzilərini olduğu kimi, bəzilərini də ermənicəyə çevirərək ifa etdiyini söyləyir. Məsələn, “Papirosum yana-yana” misrası ilə başlayan musiqi mətni ermənilərin toy mərasimlərində ən çox səslənən musiqilərimizdən idi.

Və bu musiqini elə olduğu kimi də – azərbaycanca da ifa edirdilər:

Papirosun yana-yana,
Od düşüb şirin cana.
Vallah, qoyub gedərəm, ay gülüm,
Qalarsan yana-yana

(Bu misranı zümzümə edərkən Tovuz xanım yanıqlı-yanıqlı ağlayır).

Bu barədə Tovuz xanımın söylədiyi faktlardan biri də erməni musiqiçilərinin toy mərasimlərində Azərbaycan mahnılarının çoxunun bəndini öncə azərbaycanca, sonra isə ermənicəyə çevirib oxumaları idi...

Mustafayeva bacılarının valideynləri ilə bağlı ağır nisgilləri də var. Valideynləri vətən həsrəti, qübarı qəlblərində dünyadan köçdülər. Onların son arzusu da elə Vətən idi. Tovuz xanım xatırlayır ki, anası Asya xanım qaçqın düşəndən sonra həmişə xalq mahnılarımızı zümzümə edib oxuyarmış. Xüsusən də onlardan ikisi Asya xanımın vətən dərini sanki ovudarmış və zümzümə etdikcə də Vətən həsrətli göz yaşları tökərmiş:

Simavər almışam silənim yoxdu,
Bir dərdə düşmüşəm bilənim yoxdu
Gedənim gedibdi, gələnim yoxdu...

Və bir də:

Yığdım bu dünyanın malın-dövlətin,
Əllini aşırdım, yüzə nə qaldı.
Ayaq getdi, əl gətirdi, diş yedi,
Baxmaqdan savayı gözə nə qaldı...

“Nə qaldı, nə qaldı, baxmaqdan savayı gözə nə qaldı”.... – misralarına bəstələnmiş musiqi televiziya ekranlarında səsləndirilərkən də Asya xanım həsrətli göz yaşı tökər, doğma yurdun özləmi ilə yanıb-yaxılanmış...

Xatirələrini bir-bir gözləri önündə canlandıraraq öz doğma yurduna qovuşmaq arzusunu da ifadə edən Mustafayeva bacıları – Sədaqət xanım və Tovuz xanım nisgillərinə son qoyulacağı o günü səbirsizliklə gözləməkdədirlər.

Biz də inanırıq ki, bu, belə də olacaq! Necə ki, otuz il həsrətində olduğumuz doğma torpaqlarımız mənfur düşmən tapdağından xilas edilib özümüzdə qaytarıldı, eləcə də Qərbi Azərbaycandan qaçqın düşmüş, öz doğma yurd-yuvalarına qayıtmaq arzusunda olan həmyerlilərimizin arzuları tezliklə çin olacaq!

Tovuz və Sədaqət Mustafayeva bacıları

**Tovuz xanımın doğma yurdlarından özü ilə
gətirdiyi gəlincik**

VƏTƏN NİSGİLLİ XATİRƏLƏR

Sözü vətən, ruhu vətən olan insanların qəriblik ən böyük əzabıdır. Hətta qərib məkanda “qızıl teştdə” olsalar belə, onlar üçün qəriblik elə qəriblikdir, bunun başqa izahı da yoxdur. Öz doğma el-obasından qaçqın düşən insanlarımız itən maddi varidatları kimi bütün varlıqlarını, mənəvi dünyalarını Vətəndə qoyub gəldilər. Qərbi Azərbaycandan – öz əbədi və əzəli dədə-baba yurdlarından didərgin düşmüş soydaşlarımızın da qəlbləri Vətən həsrətilə döyünməkdədir. Nanəcib qonşularımızın Azərbaycana qarşı yönəlik olan qon-darma torpaq iddiaları müxtəlif tarixi dövənlərdə bö-yük faciələrə yol açdığı kimi bu insanların taleyinə qaçqınlıq xəttini də çəkdi. Bu xətt onların qəlblərində Vətən adlı qübara çevrildi. Baxmayaraq ki, Vətənin digər guşələrində özlərinə sığınacaq, yurd-yuva tapdılar. Amma Vətən həsrəti bu insanları bir an belə tərək etmədi... Naxçıvan MR Ordubad rayonunda da doğma yurd-yuvasından didərgin düşmüş qərbi azər-baycanlılar məskunlaşdılar. Ordubad rayonunun Aza kəndində məskunlaşmış bu ailələrin müvəqqəti sığın-dıqları məkanda – Azada yaşayış şəraitləri qənaətbəxş

olsa da, Vətən nisgili onları heç zaman tərk etmir. Bu insanlar da digər həmyerliləri kimi qəlblərində Vətən adlı ağır nisgil daşımaqdadırlar. Söylədikləri hər bir hadisənin, əhvalatın Vətənlə bağlı məqamlarını göz yaşı ilə ifadə etmək adi hal alıb onlar üçün. Əbədi və əzəli vətən torpağına dönmək üçün sidq ürəklə dua edir, otuz il düşmən tapdağında qalmış Qarabağ torpaqlarımızın geri qayıtmasından sonra Qərbi Azərbaycana qayıtmaq arzularının da gerçəkləşməsinə tam ümid bəsləyirlər. Qəlbi Vətən nisgilli bu insanlarla söhbətin, müsahibənin olduqca böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, bu insanların yaddaşında qədim köklü tariximizə, mədəniyyətimizə faydası böyük olan faktlar mövcuddur. Onları dinləyib yazıya almaq Qərbi azərbaycanlıların doğma yurd-yuvasına dönmək yolunda aparılan siyasi işlərə fayda verə bilər.

Səfərov Elşad Heydər oğlu 1969-cü ildə Qərbi Azərbaycanın Zəngibasar rayonunun Rəncbər kəndində dünyaya gəlib. Elşad müəllimin söylədiyinə əsasən, yaşadıkları kəndə, necə deyərlər, erməni ayağı dəyməyib. Kəndlərində ermənilərin, demək mümkündür ki, olmadığını, lakin digər kəndlərdə yaşayan ermənilərlə əlaqələrinin də mövcud olduğunu

söyləyir. Elşad Səfərovun söylədiyinə görə, kəndin əhalisi olduqca zəhmətkeş olduğu üçün kəndin adı “Rəncbər” olub. Qərbi Azərbaycanda yaşayarkən ermənilərlə münasibətlərinin normal olduğunu deyir. Oradan qaçqın düşərkən ata və anası ilə Ordubada üz tutub.

Elşad Səfərovun xatırlayır ki, hadisələr ilk dəfə 1983-cü il aprelin 22-də azərbaycanlılara qarşı ermənilərin zorakı davranışları ilə başladı. Və bu zorakılığı onlar azərbaycanlılara qarşı çoxdan başladıkları barbar siyasətlə – üzərinə zorla pejorativ xarakter yüklədikləri “türk” kəlməsini aşağılamaq və əskiltməyə çalışmaqla icra edirdilər. “Türk” sözünü tədricən qəddar, barbar, vəhşi varlığın adı ilə eyniləşdirməyə çalışan erməni millətçiləri bu sözün əslini danmaq yolunda olmazın üsullarından istifadə edirdilər. Baxmayaraq ki, Qərbi Azərbaycanın bir çox kəndlərində, o cümlədən sözügedən kənddə erməni olmayıb, amma məktəblərdə ermənipərəst siyasət yürüdülməkdə davam edirdi. Lakin bütün bu hiylə dolu siyasət birlik, bərabərlik, həmrəylik şüarları altında icra olunurdu. Azərbaycanlı övladlarına o zaman az qala himnə çevrilməkdə olan şeir nümunəsi əzbərlədilirdi:

Kür, Araz, Ararat
Gözəldi bu həyat
Qardaş olub hayastan,
Azərbaycan.

Buradan da göründüyü kimi, erməni tayfası ilə “qardaşlığı” təbliğ edən sonsuz sayda məkrli siyasətin içərisində insan psixologiyasının açarı olan söz və musiqidən də “məharətlə” istifadə edilirdi. Bununla da türklərə qara yaxmaq, onları vəhşi, barbar tayfaları kimi qələmə verməyə çalışmaq kimi iyrənc siyasət icra olunurdu.

Elşad Səfərov doğma el-obasının təbiətindən, tarixindən, bol məhsuldar torpağından, o cümlədən qədim dini ocaq və ziyarətgahları haqqında da öz xatirələrini dilə gətirdi. Bu ziyarətgahlar içərisində Ağa Dədə pirinin yerli camaatın inamla ziyarət etdiyi, pirin kəramətləri haqqında el dilində maraqlı rəvayətlərin dolaşdığını söyləyir. Pirin kənddən 3-4 km məsafəsi var idi. Ağa Dədə piri rayonun hərbi keçid məntəqəsi yanında idi.

Elşadı narahat edən məqamlardan biri də elinin günün xeyir-şərindən uzaq düşməsidir. Belə ki, həm kəndlilərinin, qohum-əqrəbalarının müxtəlif məkan-

larda yerləşməsi onların adət-ənənəyə sadıq qalmasına kölgə salır. Rəncbərliklərin toy və yas adətlərindən danışarkən söylənilən məqamlardan aydın olur ki, bu kəndin də sözügedən mərasimlərə aid olan özünəməxsus ritualları olub. Məlumdur ki, ritual və ayinlər toplum arasında keçirilir. Təəssüflər olsun ki, müxtəlif məkanlara səpələnmiş əhali tədricən icra olunmayan ritualları da unudacaqdır. Elşad Səfərov doğma yerlərindəki adət-ənənədən danışarkən toy adətlərini aydınca xatırlayır: “Bizim adətə görə, toy dörd gün olurdu: birinci gün çalıb oynamaq idi, ikinci gün günün ikinci yarısında, saat 8-də toy dayanırdı, bəy tərifi başlanırdı. Bu da xələt vermək, yaylıq bağlamaq adlanırdı. Toya gələnləri bir-bir bəyin yanına dəvət edirdilər. Bəy stol və stulu xüsusilə bəzədilirdi. Xələt verənlərdən bəziləri bəy stolundan yeməli nəşə götürüb sonra uzaqlaşardı. Toyun üçüncü günü saat 5-də yemək verilirdi. Gecə saat 11-ə qədər həmin toya qadın girə bilməzdi. Dördüncü gün qadınların günü olardı. Toya neçə nəfər kişi çağırılıbsa, bir o qədər də qadın dəvət olunardı. Çalğı isə olmazdı. Qadın toyunda rəqs etmək bəyənilmirdi. Rəqs etmək ənənəsi, əsasən, kişi toyları üçün xarakterik idi. Rəqs edənlərə şabaş vermək də

mütləq idi. Şabaş verməyin öz qaydası var idi. Rəqs edənlərə iyirmi beş manatdan əlli manatadək pul şabaşı verərdilər. Şabaş verən yaxın adamlar sonra onların hər birini bir, iki manata geri alardı. Bəzən isə ara qarışdırınlr olurdu ki, onlar əsl şabaş verənlərdən qabağa düşüb iki yox, beş iyirmi beşlik manat verdiyini yalandan iddia etməyə çalışırdı. Və bu da toy davasına səbəb olurdu. Lakin bu davalar ciddi deyil, bir oyun xarakteri daşıyırdı.

Elşad Səfərov yas adətindən danışıarkən, bu mərasimin də özünəməxsus cəhətlərini dilə gətirir. Rəncbər kəndinin əhalisi yas düşən evə, ailəyə kömək məqsədilə üç gün yemək bişirib aparardılar.

Uşaqılıq çağlarından bəhs edən həmsöhbətimiz, ümumiyyətlə, Qərbi Azərbaycan ərazilərində azyaşlıların oynadıqları oyun növləri haqqında da xatirələrini canlandırırdı. Burada uşaqların və gənclərin icra etdikləri oyun növlərinin adlarını sadaladı. “Quba-quba”, “Əl və üskük”, “Qəcəmə daşı”, “Kəmərdiz”, “Çiling-ağac”, “Klas-klas” və s. kimi oyunlar onların uşaqılıq həyatının unudulmaz xatirələridir.

Elşad Səfərovun hazırda yaşadığı evin əvvəlki sahibi erməni imiş. Elşad Səfərov mərhum atası

Səfərov Heydər Zaman oğlundan (1927-2002) eşitdiyi məlumatlara əsasən evin sahibi olan erməni daşnak-sütyun partiyasının mövcud kənd üzrə nümayəndəsi imiş. O, həmin bu evin zirzəmisində kənddə yaşayan ermənilərlə gizli söhbətlər təşkil edirmiş. Sonradan məlum olub ki, azərbaycanlılara qarşı aparılan antitürk təbliğatında Ermənistanda gizli nəşr olunan qəzetlərdən də istifadə edilirmiş. Və həmsöhbətimiz də həmin qəzetlərin qalıqlarına son zamanlaradək evində təmir işləri apardığı vaxtlarda rast gəldiyini deyir.

Qərbi Azərbaycanın Dəvəli rayonunun Qaralar kəndindən qaçqın düşmüş 1968-ci il təvəllüdlü Quliyev Bayram Məmməd oğlu hərbi xidmətdən bir başa Ordubada üz tutub. Çünki o zaman artıq həmvətənlərimizin doğma el-obadan qovulduqları proses davam etməkdə idi. Atasını Quliyev Məmməd Cəfər oğlu (1929-2000) və anasını Quliyeva Səkinə Səfər qızı (1934-2001) Ordubad rayonu Aza kəndində məskunlaşılıblar. Doğma el-obadan söhbət açanda Bayram müəllim də digər həmyerliləri kimi kövrəlir. Tam tikilib qurulmuş mülklərini, dəyərli əşyalarını orada qoyub gəlmək məcburiyyətində olublar. Lakin ailə bəzi əşyalarını güclə də olsa özləri ilə Ordubada gətirib. Bugünkü gündə

əşyalar istifadəyə yarasız olmağına baxmayaraq, Bayram Quliyevin ailəsi onları doğma yurddan ən əziz xatirə kimi qoruyur.

Qaçqın düşəndə Bayram Quliyevin iyirmi yaşı olub. Çox gənc ikən doğma yurddan ayrılmasına baxmayaraq, o, doğma elinin zəngin tarixini, onun müqəddəs ziyarətgahları ilə bağlı ulularından duyduğu, eşitdiyi əhvalatları, sözlü mətnləri yaxşı xatırlayır. Həmkəndlilərinin sidq ürəklə ziyarət etdiyi Ağa Dədə piri haqqında söhbət açaraq onun xalq arasında xəstəliklərdən şəfa tapmaq, diləklərə yetmək məqsədilə Tanrıya üz tutub dua etdikləri müqəddəs məkan olduğunu deyir. Bayram Quliyevin həyat yoldaşı Quliyeva Bahar Məmməd qızı əslən (1966) Ordubad rayonunun Vənənd kəndindəndir. Bayram Quliyevlə onun qaçqınlıq dövründə ailə qurduğunu deyən Bahar xanım həyat yoldaşının ailəsində cidd adət-ənənənin hökm sürdüyünü də deyir. O xatırlayır ki, yeni ailə qurduğu vaxtlarda qayınatasını danışdırmağa ixtiyarı yox idi. Bu adət Qaralar kəndinə məxsus idi. Gəlin ilk gəldiyi vaxtlarda qayınatasının üzünə çıxmaz, onu danışdırmazdı. Gəlinin ilk övladı olandan sonra qayınatasına “salam” vermək ixtiyarı olardı. Gəlin-

qayınana-qayınata münasibətlərinin ağır “el qanunları” var idi.

Qonum-qonşudakı yas mərasiminə kəndin əhalisi olduqca dərin ehtiramla yanaşardı. Qonşularda da yas olanda qırx gün digər qonşular o ev üçün yas saxlayardılar. Televizora baxmaq, musiqiyə qulaq asmaq məqbul sayılmazdı. Yas düşən evdə qırx gün yas saxlayardılar. Mərhumun üçü, yeddisi, cümə axşamları və qırxı mütləq şəkildə qeyd edilərdi.

Dəvəli rayonu Qaralar kəndindən qaçqın düşən daha bir ailə – 1963-cü il təvəllüdlü Naringül Quliyeva və 1961-ci il təvəllüdlü Vəli Quliyev də yeni tikməkdə olduqları evi, həyəti qoyub gəlirlər. Burada – Ordubad-da isə məskunlaşdıqları evi ermənidən pul müqabilində alıblar. Qaçqın düşərkən iki azyaşlı uşaqla zülmə canlarını qurtarıblar. Ailə Qərbi Azərbaycandakı münaqişələrin Sumqayıt hadisələrindən sonra başladığını, o hadisələrdən sonra evlərə tez-tez ermənilər tərəfindən basqınlar olunduğunu deyir. Məktəblərdə erməni şagirdləri əllərində “Qarabağ bizimdir” sözləri yazılmış lövhələrlə nümayişə çıxıblar. Bu hadisələrə qədər isə münasibətləri normal imiş. Lakin sonralar məlum olur ki, ermənilər mövcud hadisələrdən lap

əvvəl öz siyasətlərini üstüörtülü şəkildə yeritməkdə imişlər. Eyni məktəbləri azərbaycanlı və erməni uşaqlardan ibarət olaraq iki hissəyə bölməklə tədris aparılırdı. Naringül xanımın dediyinə görə, erməni uşaqlarının əzbər dediyi kəlmələri də unutmayıb: “Masisi sare bizimdi”. Yəni Ağrı dağını arzulayırdılar. Azyaşlılarını öyrədirdilər ki, bunlar türkdürlər (türk sözü isə onlarda vəhşilik, barbarlıq simvolu olaraq təqdim olunurdu). Azərbaycanlıların orada işləməsi də çətin idi.

Qaçqın düşən zaman ailənin məskunlaşdığı ev ermənidən pul qarşılığında alınıb. Lakin həddən artıq şəraitsiz və yaşamağa tam zidd olan ev olub. Ermənilər, görünürdü ki, buradan köçəcəklərini əvvəldən çox yaxşı bildiklərindən yaşadıkları evlərdə heyvan sürüsü kimi yaşayır, evləri insana lazım olan şəraitdən tamamilə uzaq vəziyyətə salırdılar.

Azərbaycanın digər məkanlarında olduğu kimi Qərbi Azərbaycanın da rayon və kəndlərinin əhalisi üçün müqəddəs məkanlar, pirlər, ocaqlar daimi ziyarətgah olub. Bu baxımdan, Qərbi Azərbaycandakı Azərbaycan türklərinə məxsus olan müqəddəs məkanlar ermənilər tərəfindən məhv edilsə də yaddaşlara

həkk olumuş tarixi pozmaq silmək mümkün deyildir. Qərbi Azərbaycan əhalisi öz doğma elindən ayrı düşsə də, yaddaşlarında qoruduqları vətənli xatirələri bu ərazilərin tarixinə yeni işıq salır. Bu baxımdan, həmin insanlarla söhbət aparmaq öz növbəsində sözügedən qayıdış konsepsiyasına dəstəkdir.

Elşad Səfərovla söhbətdən...

Bayram Quliyevlə söhbətdən...

Narıngül və Vəli Quliyevlərlə görüşdən...

SAZIM, SÖZÜM VƏTƏNDƏDİR

Cənubi Qafqazda son tarixi dövrlərdə aparılan etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində doğma yurd-yuvalarından qaçqın düşmüş həmyerlilərimizin üzləşdikləri faciəli məqamlar indi tarixin səhifələrində barbarlığın vurduğu ağır zərbənin nəticələri kimi özünə iz salıb. Xalqımızın başına gətirilən faciələrin əsl səbəbi milli-etnik təmizləmə siyasəti idi. Hansı ki, bunun davamı tarixi və əzəli torpaqlarımızın işğallarında özünü göstərdi. Üstəlik də bu işğallar yeni faciələr doğurdu: vəhşicəsinə həyata keçirilən qətlər, əsirliyə alınaraq zülmələrə məruz qoyulmalar və bu kimi ağlasığmaz vəhşiliklərin qurbanı olan həmyerlilərimizin başına gətirilən faciələr onların qaçqınlıq həyatına məhkum edilməsində sonlandırıldı.

Bəli qərib eldə, doğma yurddan, eldən-gündən ayrı yaşadığın məkanda günün nə qədər xoş keçsə də qəriblik ən çətin qəbul olunan məqamdır. Qəriblik elə çətin, elə ağırdır ki, sözlü yaradıcılığımızda da yanıqlı-yanıqlı qəriblik həsrətindən doğan el bayatıları bunu aydınca ifadə edir. Məhz elə Qərbi Azərbaycandan

min bir əziyyətlərə düçar edilərək qovulan soydaşlarımızın doğma yurddan qaçqın düşməyinin acısını ifadə edən bayatılarda olduğu kimi:

Əzizim, nə səfərdi,
Bu səfər nə səfərdi?
Qaçqın düşənnən bəri
Bal da yesəm, zəhərdi.

Qaçqın həyatı ömrünə yazılmış daha bir qərbi azərbaycanlı isə Qərbi Azərbaycanın bir vaxtlar çalçağırılı, hay-haraylı ellərindən olan Paşalı qəzası Gommur kəndinin sakini Kamil Teymur oğlu Həsənovdur. Kamil müəllim 1948-ci ildə sözügedən mahalda dünyaya göz açıb. Mənəvi aləmi də adı kimi kamil olan bu insanın doğulduğu, böyüdüüyü ailə Qərbi Azərbaycanın zəngin mənəviyyata malik olan ailələrindən olub. Çal-çağırılı el aşıqlarının ailəsində böyüyüb Kamil müəllim. Belə bir mühitdə formalaşan insan təkcə mövcud olan aşiq ədəbiyyatı örnəklərindən bəhrələnməklə kifayətlənməyib. Özü də zəngin yaradıcılıq yolunda olub. Həm məxsus olduğu ailəsindən gələn aşiq sənətinə yiyələnmə bacarığının, həm də

dərin təfəkkürünün sayəsində Kamil kişi telli sazın qəlb titrədən havalarını olduqca yüksək bacarıqla ifa edirmiş. Elinin-obasının çal-çağırılı günləri Kamil dayı-sız keçməzmiş. Musiqi təhsilinin olmamasına baxma-yaraq otuz il mükəmməl şəkildə saz dərslərini keçmiş, çoxlu saz ifaçıları olan şagirdlər yetişdirmişdir. İndi Kamil kişinin şagirdləri özləri ali təhsilli müəllimdirilər. Gomurun toyları aşıqsız, sazsız, qoşa zurna və nağarasız keçməzmiş. Soylan rayonunun Gomur, Gabud, Axta kəndləri bütün adətlərin icrasında həmrəy olublar: hər üç kəndin xeyri-şəri bir olub. Adət-ənənələrə həssas olan bu insanın xatirələri də kövrək notlardan uzaqda deyil. Kamil kişi dərinə köks ötürüb deyir: “erməni yoxuydu kənddərimizdə, hər adətimiz yerli yerində keçirilərdi, ölü olanda, irəğ bırdan, həmən üç kənd yığılardı, dəfn edərdi, toy olanda da üç kənd yığılıb toy edərdi. Bu üç kənddə erməni milləti heç olmayıb”. Aşıqlıqla bağlı el adətindən bəhs edən Kamil kişinin dastan bağlamaq-başlamaq kimi dərin adətlərdən bəhs etməsi qədim mədəniyyətimizə məxsus məqamlardır. O zamankı toy mərasimlərində aşıq şeirləri və dastan söyləmələri inkarolunmaz idi. Toya

gələn hər bir qonağın əsas əyləncəsi həmin başlanan dastanın əvvəlindən bağlanana qədərki zamanadək orada iştirak etmək idi. Bu mərasim də gün batandan sonra başlayardı. Kamil kişi deyir ki, “Biz tərəflərdə aşiq gəlirdi toya. Onu da gecə oxudurduq, gündüz oxumazdı. Axşamnan elin ağsaqqalları aşığa məsləhət edirdilər ki, “Əsli Kərəmi” danış, “Abbas Gülgəz”i danış. O da razılaşandan sonra aşığa deyirdilər, gərək, aşiq, təzə bir dastan da deyəsən. Başlayırdı sazı çıxarırdı, ustadnamə deyirdi, keçirdi dastana. O da çəkirdi gecə saat ikiyə, üçə, dördə kimi. Daha ondan tez bitməzdi. Böyük damlar olurdu, qadınlarla kişilər orda bir yerdə dastan gecələrində iştirak edirdilər. Qadınlar otururdu bir səmtdən, kişilər də bir səmtdən. Dastan yaratmaq da hər adamın işi deyildi. Dastan yaradan aşiq buta verilən aşiq idi”.

Əzəli məskənimiz olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarının əsl adları da qədim tarixi kökümüzdən xəbər verir. Lakin bu tarixiliyi və qədimliyi gözləri götürməyən yadellilər onları dəyişərək öz kökü, soyu bilinməyən dillərinə məxsus sözlərlə əvəzləyiblər. Və bununla da tariximizi saxtalaşdırmağa, toponimləri-

mizin qədimliyinə zərər yetirməyə çalışıblar. Xalqın yaddaşındakı silinməz əzəli adlar onun təfəkküründə itməyən izə çevrilib. Kamil kişi də bu mükəmməl təfəkkürün sahibi olaraq toponimlərimizin dəyişilməsini əsl cinayət adlandırır. Bu məsələyə də yüksək həssaslıqla yanaşan Kamil kişi deyir: “Sovetlər birliyi yaranmamışdan 42 kənd Azərbaycan kəndi olub, 7 kənd erməni. Bütün Azərbaycan kəndlərinin adını dəyişib erməni adı qoymuşdular, Sultanbəyin adın dəyişib qoymuşdular Baturi, Paşalı kəndinin adını dəyişib qoymuşdular Zarita. Saralıya isə Kerpin adın qoymuşdular mənfular. Yer-yurd adlarımızı unutmaq mümkün deyil. Odur ki, şeirlərimdə də bunu təsvir etmişəm:

Qamışlı, Tilişlər, Noyunun dağı
Vətən torpağının daşı gözəldir.
Quzeyin meşəsi, güneyin bağı
Hörgülü, Yazının qaşığı gözəldir.

Qoralıq, Savilər, Çırtma bulağı,
Binələr, Qalaqlar, Çayın ocağı,

Mistaplan, Döş yurdu, Şahmirzə dağı,
Şavəndə yurdunun başı gözəldir.

Qələndər çalası, Məmmədخان yalı,
Vəng dərə boğazı, Paşalı yolu,
İsmixan biçəni, Dərəkənt gölü,
Zağlığın gileyli qışı gözəldir.

Hasarlı yurdunun yoxdur əvəzi,
Mustafa güneydə kəkliyin səsi,
Matəm ağacının xoş mənzərəsi,
Muxurunun yaşıl döşü gözəldir.

Sandıqlı, Sahüseyn yurdu, Qayaarası,
Talalar, Xaçdərə, Novruz qayası,
Alçalıq, Susuzyurd, Gözəldərəsi,
Zirvələrin qartal quşu gözəldir.

Dillərdə dastandır Gomur gölləri,
Min cür çiçəkləri, min cür gülləri.
Bənövşə, nərgizi, qərənfilləri,
Nırx çəkən arının işi gözəldir.

Keçəldağ, Səfərbəy, Hacı Eyvazı,
Yelliyurd, Tikanlı, Dərəboğazı,
Dağların gəlini çiçəkli yazı,
Yurd bacısı, Dağ qardaşı gözəldir.

Təmibiçən ilə Xatın yaylağı,
Keçilməz qayadı Allahaman dağı.
Qonaqlı, qaralı Meşə bulağı,
Çubuqdan kababın şışı gözəldir.

Əyyam dəyişilib, zaman pis gəlib,
Saydığım bu yerlər kimlərə qalıb?
Kamil də qocalıb pırani olub,
Hər bir kəsə cavan yaşı gözəldir.

Hər bir yaşın insan həyatı üçün çox böyük önəmini, əsasən gəncliyin insan ömrünə Tanrı ərməğanı olduğunu söyləyən Kamil kişi “insan və yaş” konsepsiyasının xalq fəlsəfəsinin maraq doğuran yönələrini ulularından öyrənib və indi də unutmayıb: “25-30 yaş arası Tanrı payıdır. İnsanın yaxşı dövrü gənclik illəridir, bu qocalıq boş şeydir, istəyirsən, məni apar

Bağdada, Xorasana, xeyri yoxdur. 40 yaşında durğun göl kimi qabağına bənd atırlar: 10 oldun, dilləndin, 20 oldun, gülləndin, 30 oldun, toppuz oldun, bərkidin, 40 oldun, qırıldın, 50 oldun, duruldun, bəlli oldun, 60 oldun, batmış oldun, 70 oldun, getmiş oldun, 80 oldun, sərsəm oldun, 90 oldun, nöqsan oldun, 100 oldun, torpaq oldun. Bunlar mənim ustadlarımdan öyrəndiyim yaş barədə dərslərdir”.

Gözləri kövrək gülən, lakin dopdolu həyat eşqiylə yaşayıb Vətənə qovuşmağı sönməz diləyə çevirən Kamil kişinin sözünün əvvəli də, sonu da doğma el-obası, əsrarəngiz yurdudur. Və həm də sözünün mayasını Vətən torpağından tutan Kamil kişinin poetik dilinin əsas qayəsi də ayrı düşdüyü Vətəni və orda qoyub gəldiyi xoşbəxtliyidir:

Anam layla çalıb orda,
Böyümüşəm dağda, qarda.
Körpəliyim gəlməz bir də,
Layla nazım Vətəndədir.

Qürbət elə düşdü yolum,
Heç düzəlmir günüm, halım.

Susub, dinmir şirin dilim,
Sazım, sözüm Vətəndədir.

Bu halımı heç kəs bilmir,
Harda olsam, can isinmir.
Yandırsalar, şamım yanmır,
Ocaq, közüm Vətəndədir.

Sazlı-sözlü qərbi azərbaycanlı Kamil kişinin sönməyən arzusunun, səngiməyən diləyinin tezliklə gerçəkləşəcəyinə əminik. Çünki Azərbaycanın qədim və əzəli torpaqları elə Azərbaycan türklərinə də məxsusdur. Azərbaycan xalqı ermənilər kimi xəyalpərəst deyil! O, tarixi faktlara və canlı şahidlərə istinad edərək öz sözünü deməkdədir. Qədim tarixi keçmiş yaddaşlarda möhkəmcə qorunmaqdadır. Bu da torpaqlarımızın bizlərə məxsusluğunu sübut edən dəyərlı faktlardır. Odur ki, şüarımız yenilməzdir: Biz qayıdacağıq!

**AMEA Naxçıvan Bölməsinin əməkdaşları Kamil
Teymuroğlu ilə görüşərkən...**

**ŞİFAHİ YARADICILIQDA
TARİXİ YADDAŞ**

İNANCLAR, SINAMALAR, QARĞIŞLAR

Təzə olan uşağın başının altına qəçi qoyurdux,
çörəyh qoyurdux.

***

Nə vax dolu yağsa, o dolunun bircəciyini nehriyə
atarsan ki, bərəkətdi olsun.

***

Yaxşı yuxunu axar suya danışarlar, pis yuxunu
isə zivilliyə.

***

Təzəcənə doğulmuş uşağın paltarın gejë həyətə
sərməzdir. Cin-şeytan toxunar, uşağa zərəl vurur.

***

Sağsağan qapıya, həyət-bacıya gəlif oxusa, xeyir
xəbərdi.

***

Xiyarın tağını ayaxlıyanda xiyar acı olar.

***

Təndirdən çıxan birinci isti çörəyi yeyənin yoldaşı
tez ölər.

***

Göz dəymənin qabağın üzərriyhnən alallar. Üzərriyh adamı bədnəzərdən qoruyar:

Üzərriyh dənə-dənə,
Tökülsün dənə-dənə.
Qohum ola, yad ola,
Gözü bu odda yana.
Atım göydü, üzərriyh,
Donum göydü, üzərriyh,
Müşkül işim düşüfdü,
Hov günümdü, üzərriyh.

***

İlanı həyətdən qovmax üçün dua oxuyallar, sonra da kükürt səpərlər.

***

Sınıx çayniki, yaş sarımsağı asırsan hasara, gözdən, nəzərdən qoruyur.

***

Gəlin yatanda (uşaq dünyaya gətirəndə) qayınana alt geyimini tərs geyər ki, gəlin rahat yatsın.

***

Səni görüm qaraca suvağ olup divara yapışasan.

***

Qara yer üsdünü örtün.

***

Boyuna xam ip tutum.

***

Doqquz gülləyə gələsən.

***

İldırım tərənnən vursun.

OCAQLAR VƏ PİRLƏRLƏ BAĞLI ANDLAR

Qara Seyidin cəddi haqqı – 1. Biri, məsəlçün, deyirdi, filankəs mənim qoyunumu yeyib, toyuğumu oğurluyub. Deyirdin, Qara Seyidin ocağı haqqı, mənim xəbərim yoxdu, camaat inanırdı ki, Qara Seyidin ocağına and içdi, nətər ki, Qurana and içir. 2. Seyid ocağı var idi, çöl qoyunu hamısı ocağa gəlirdi. Seyidin canazası atın üstə gedif, at harda dəyanıf-dısa, orda basdırmışdılar Qara Seyidi. Ordan da bir günnəri erməni yol açırmiş, dəmir gəlif girif trax-tiristin gözünə. Biri də varmış onnarın da uşağı olmurmuş, gəlif erməni özü söhbət edirdi, deyir, mənə dedi ki, basaram gözdərin çıxar, qəbrimin üstünü təmiz saxla, uşağın olsun. Erməni almışdı oruyu beləcə setkaya ki, qorunsun.

İso yalı ocağı haqqı – Bizdə göllər var idi: Orta göl, Aşağı göl və Seyid gölü. Bu göllərin ətrafını bir günnəri biçirmişlər. Bir qadın baxır ki, yaxınlıqdakı təpədə ağ paltarlı adam namaz qılır. İki gün dalbadal bu adamı orda görür. Sonra yanındakılara bunu deyir. Gedib baxırlar ki, burda, həqiqətən də ocax var. Buranı başlayırlar

qazmağa. Bir az qazannan sora baxıllar yeddi qəbirdi, hamısı da kərpişdəndi, kərpişdən hörülüfdü məzarlar. Açıf eləmirilər, Seyid ocağı kimi də o xatirədə qalır. O yeri də İsa babamız biçdiyinə görə oruya da İsanın ocağı deyirmişdər. İndi ağır işdərdə özünü sübut etmək üçün “İsa ocağı haqqı” deyə and içərlər.

Çay ocağı haqqı – Əhməd adlı biri gedir həməən o indiki Çay ocağının yanına bağ-bağat salır. Axta kəndindən gələndə sağ tərəfdə bir daş var idi, tarixi bir yer idi. Baxır ki, həməən o daşın yanındə bir Seyid namaz qılır. Və bu, dəfələrlə təkrar olur. Onnan sonra da o yerlər təmiz, pak yer kimi diqqət çəkir. Yavaş-yavaş da ora ziyarətgha çevrilir. Övladı olmayanlar, xəstəliklərinə şəfa axtaranlar bu ocağa nəzir deyirlər. “Çay ocağı”na çətin işlərdə and içərlər.

Ağadədə haqqı – Zəngibasar mahalının kəramətli ziyarətghalarından olan Ağa Dədə piri yerli camaatın inamla ziyarət etdiyi ağır ocaqdır. Pirin kəramətləri haqqında el dilində maraqlı rəvayətlər dolaşır. Deyilənə görə, gecə vaxtı bu pirdə işıq yanarmış, lakin yaxınlaşanda sönərmiş. 50-ci illərdə burada bir ev tikilir. Həmin tikilinin ətrafında yanmış, kömürə dönmüş ağaclar olurdu. İnsanlar bu kömürdən götürər, ağrıyan

yerlərə çəkər, şəfa tapardılar. Bura tək-cə müsəlmanlar deyil, hətta xristianlar da ziyarətə gəlirdilər. Xalq arasında bu yer həm də and yeri kimi məşhurdur.

MƏRASİMLƏR, ADƏT-ƏNƏNƏLƏR

Çillənin son gecəsi çillə qarpızı kəsirdik, sonra da Xıdır Nəbi fevralın beşində keçirilirdi. İki gün eliyirdilər. Bir kənd beşində eliyirdi, iki kənd onunda eliyirdi. Belə rəvayət eliyirlər ki, guya o iki kəndin bir hörmətli ağsaqqalı həməən ayın beşi günü ölüb, ona görə ayın beşi eləmiyiblər. Gabutnan Axta onunda eliyirdi, Gomur beşində eliyirdi. Qış yarı olanda Xıdır Nəbi olurdu, Xıdır Nəbidən də sonra cəmrələr olurdu, buzlar qırılan birinci cəmrəmiz, ikinci atəş, üçüncü xak, dördüncü bad. Bad vədə yelidi, vədə çatdı, deyillər, yel cəmləşdi. Onnan sonra Novruz bayramı gəlib çatırdı. İyirmi biri Novruz bayramı çox təntənəli, çox möhtəşəm olardı.

***

Novruzda səməni stolda mütləq olmalı idi, ilaxırı gecəsi deyirdilər, axır çərşənbə onda imkanlı olan adamların istolunun üstündə yeddi cürə yemax olardı, səməni içində olmaq şərt ilə. İmkan olmayanda, nə olsa, amma imkanlı olanın stolunda gərəkdə yeddi cürə yemağı olardı. Ocax qalanırdı, hamı yığışırdı, ancaq axır çərşənbədə qalanırdı. Həmin gecə niyyət edirdilər,

qədir tuturdular. Gecədən səhərə qədər hakuşqa deyirdilər, deyişirdilər. Yatmaq yoxudu.

***

Novruzda bayram gəlməmiş tökürdük, yığışdırırdık, indi hayla eliyə bilmürük, o qab qaşığın hammısın yuyurduğ, silirdük ki, təmmiz olsun. İndi eliyəmmürük. İləxırı qarannıxlı gedirdük su gətirirdük, *qədir tuturdük.* Yığılırdık, biri boş evini verirdi. Bir ilisi burya gələndə padvalı verdim, qədir tutdular. Səhərə kimi yatmaməlisən da, hakişqə deməlisən, çıxıb beləcə gəzirdilər.

***

Bizdə axır çərşənbə günü hamrı yeyib içirdi, kef eliyirdi, bırdə axır çərşənbə günü gedirlər qəbir üstə, axşam da gəlirlər. Bizdə elə şey yox idi, qara bayram vardı ayrıca. İləxırından qabaqkı cümə axşamı idi. Ölü bayramı deyilirdi, qara bayram deyilirdi. Hamrı gedirdi qəbir üstünə. Biri konfet paylıyrdı, biri pul paylıyrdı. Onnar bırdə yoxdu. Müqayisə eləsək, çox fərqlər var. Məsələn, bizdə ölünün adına bir yemax bişirib paylıyrsən məhliyə, qonşuya, indi burda da edirik. Məsələn, ölü bayramı günü hər evdə həlvə bişməli idi. Bizdə dürmək həlvəsi yoxuydu, adi qabda paylıyrdılar.

***

Xınanı yoğurdıx axşamnan gəlinin başına yaxardılar. Səhər toy gününə gəlin xınalı olardı. Qaranlıq düşəndə gəlini gətirirlər. Başına qırmızı kələyağı salırlar. Gəlin toyun səhərisindən yamşax tutardı. Yəni qayınana-qayınatasının üzünə çıxmazdı.

***

O vax bizlərdə gəlinlər yaşmax tutardılar qaynatarından, böyüklərdən. Uşağı böyüyün yanında qucağına almazdılar. Bir dəfə mənim böyük qızım altı-yeddi aylıq olardı. Qucağımda gəlirdim. Elə döngəni burulanda gördüm ki, atamnan qardaşım gəlib. Onnarın da yanında almamışdım axı qucağıma. Bunu tez götürdüm, azcana da qar yağmışdı, qoydum yerə, durdu. Yazıx dədəm düşdü atdan ki, ay bala, gijсэн, dəlisən, o uşağı niyə elə elədin. Uşağı yerdən götürdü, verdi qucağıma. Onnan sonra aldım yanıma. İki il nişannı qalmışam, atamın, anamın goru, bir dəfə də danışmamışam nişannımnan. Beş ilnən nişannı qalan vardı kənddə, bir dəfə danışardılar əyər, hüylüyüb kənddən çıxardardılar.

***

Bir xoşuna gələn adama təklif edirsən, uşağı qucağına qoyursan, bizim də ata-babada belədi ki, kirvalıx hər bir şeydən ağırdı. Kirvə kirvənin evinin üstünə çıxmaz ki, torpaq tökülər.

***

Küldənçixarma – yeni sünnət olunmuş uşağın kirvənin iştirakı ilə yarasının təmizlənməsi.

Qədir gecəsi – bu, “Quran”da bəhsi keçən müqəddəs gecə ilə eyniyyət təşkil etməyən Novruz adətlərinə aid mərasim adıdır. Novruz bayramında Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı üçün spesifik olan Qədir gecəsi mərasimi ilin son çərşənbəsində icra olunur. İləxır çərşənbədə tonqal yandırma mərasimindən sonra yalnız qadınların, qız-gəlinlərin iştirak etdiyi Qədir gecəsi mərasimində səhərə qədər oyaq qalaraq məzhəkələr göstərilir. Bu mərasimin simvolik əşyası nənndir. Belə ki, mərasim zamanı nənni asılaraq yellənilir. İnanılır ki, mərasimdəki qız-gəlinlərə oğul-uşaq nəsib olacaq.

Xıdır Nəbi adəti – bu adət Qərbi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində müxtəlif günlərdə qeyd edilmiş. Dərələyəz mahalında kiçik çillənin beşinci gecəsi qeyd edilən Xıdır Nəbi mərasimi digər bölgələrdə bö-

yük çillənin son gecəsi, kiçik çillənin onuncu günü qeyd edilirmiş. Bu gecədə Dərələyəz mahalındakı (Zeytə və Gülüstan kəndlərindəki) cavan qızlar kiçik çillənin beşinci gününün axşamı xəmir edib kündə şəklində ağaclardan asırdılar. Hansısa quş kündələri dimdiyində götürüb kiminsə həyətinə atırdısa, o kündəni düzəldən qızın həmin evə gəlin köçəcəyinə inanılırmış.

Gəlinə almaatma – ər evinə gələn gəlinin başına bəy alma atır. Əgər alma dilimlənməmişdisə, bəyi yüngülcə döyürdülər.

Belbağlama – qədim Azərbaycanın digər bölgələrindən fərqli olaraq, Qərbi Azərbaycanın Vədi rayonunun Şidli (Şiddili<Şidilli) kəndində ər evinə köçən gün gəlinin belini ata evində gəlinin qardaşı bağlayırmış.

Gəlinüzəçixma – toydan bir neçə gün keçməsinə baxmayaraq, gəlin ar edib qayınata yanında heç vaxt görünmür. Belə olanda sonra qayınata gəlini yanına çağırır, ona bəxşiş, xələt verir. Bundan sonra gəlin qayınatanın olduğu yerdə görünə bilərdi ¹¹.

---

¹¹ Bu bölmədəki adları qara hərflərlə təqdim olunmuş milli ənənə mətnləri Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində olan Mədəniyyət üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzin əməkdaşları tərəfindən qərbi azərbaycanlılardan toplanmışdır.

SALÇAL QALASI ƏFSANƏSİ

Ələyəz kəndində bir Salçal qalası var. Əfsanəyə görə, həmin qala saxsı qablardan düzəldilibmiş. Dağın başından Ələyəz kəndinə saxsı tunellə su çəkən zaman kimsə aşağıya doğru iri bir daş atır. Bu vaxt Hz. İmam Əli kimsəyə görünmədən əlini ataraq həmin daşı tutur. Hz. İmam Əli daşı tutarkən Əlinin beş barmağının izi həmin daşın üzərinə düşür. O daşda beş barmaq izi indi də qalmaqdadır ¹².

---

¹² Bu bölmədəki adları qara hərflərlə təqdim olunmuş milli ənənə mətnləri Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində olan Mədəniyyət üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzin əməkdaşları tərəfindən qərbi azərbaycanlılardan toplanmışdır.

BAYATILAR

Əzizim, Vətən yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı.
Qürbət el cənnət olsa,
Ölməyə Vətən yaxşı.

Qayadan aşdım ancaq,
Başımda sarı sancaq.
Nə qız oldum, nə gəlin,
Oddara yandım ancaq.

Pərri, pərri bulağlar,
Lülə pərri bulağlar.
Əyildim su içməğə,
Zəhrimardı bulağlar.

Qarşımızda gündə mən,
Kölgədə sən, gündə mən.
Ay bala, ildə qurban bir olar,
Qurbanam sana gündə mən.

İkimiz əmiqızı,
Donnərimız qırmızı.
Cıxaq uca dağlara,
Söyliyağ dərdimizi.

Əzizim, qala qalmaz,
Bürç üstə qala qalmaz.
Bu qisas qiyamətə
Qoyasan qala, qalmaz.

Mələ, a quzu, mələ,
Arxaca durna gələ.
Mən otuz iki ildi ağladım, gəlmədi,
Bəlkə, sən ağla, gələ.

Bu gün , o gün olaydı,
Zülfüm düyün olaydı.
O kəndimizin yaxşısı, atam , anam,
El, gün, hamısı bir yerdəydi,
O keçən günün biri bu gün olaydı.

Mən aşığam gözədə,
Kəklitotular gözədə.

Ay qız, sənə qurban olum,
Sənə baxan gözə də.

Dərya sənnən kim keşdi,
Kim addadı, kim keşdi.
Didəm doldu yaşıyanan,
Xəyalımnan kim keşdi?!

A hindi, hindi oğlan,
Eşşəyə mindi oğlan.
Eşşəyhdən düşəndə də
Elə bil cindi oğlan.

Samavarım qızıldı,
Yeddi yerdən sızırıldı.
Mən sevdiyim oğlanın
Qabax dişi qızılıdı.

Dağlarda lalam qaldı,
İçmədim lalam qaldı
Özün getdin, qurtardın,
Yerində nələr qaldı ¹³.

---

¹³ Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində olan Mədəniyyət üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzin əməkdaşları tərəfindən qərbi azərbaycanlılardan toplanmışdır.

Bu göl cavada gedir,
Dönüb, cavada gedir.
Uçub könlümün quşu,
Bilmirəm, haradan gedir ¹⁴.

Dağlar, maralımı ver,
Göylü-qaralımı ver.
Sağ maral sənin olsun,
Bircə sol maralı ver ¹⁵.

Dağlar başı yasəmən,
Yendim gəldim düzə mən.
Ay ellər, ay oturanlar,
Bir də batdım lava* mən ¹⁶.

Ürəyimdə yara var,
Üstdə xal-xal qara var.

---

¹⁴ Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində olan Mədəniyyət üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzin əməkdaşları tərəfindən qərbi azərbaycanlılardan toplanmışdır..

¹⁵ Yenə ora.

¹⁶ Yenə ora.

*palçığa

Aç ürəyimin başın,
Gör, yanmamış haram var?!¹⁷.

Mən aşiq, vətən yaxşı,
Köynəyi kətan yaxşı.
Qərib ölkə gəzəsən,
Ölməyə Vətən yaxşı¹⁸.

Duman, gəl get bu dağlardan,
Qoy bağçalar bar eyləsin .
Nə gözüm səni görsün,
Nə könlüm qubar eyləsin ¹⁹.

---

¹⁷ Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində olan Mədəniyyət üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzin əməkdaşları tərəfindən qərbi azərbaycanlılardan toplanmışdır.

¹⁸ Yenə ora.

¹⁹ Yenə ora.

HAXIŞTALAR

Dəyirmanın mavınnan, hakuşqa,
Su gəlir sərnağınnan, hakuşqa.
Mənim balaca yarım, hakuşqa,
Gəlir kəklik avınnan, hakuşqa.

Qara toyuq qaz kimin, hakuşqa,
Qanaddarı saz kimin, hakuşqa.
Gah yeriyr, gah durur, hakuşqa,
Nişannı qızdar kimin, hakuşqa.

Su ilanı oleydim, hakuşqa,
Bankalara dolaydım, hakuşqa.
Orda duran oğlanın, hakuşqa,
Nişannısı olaydım, hakuşqa.

Tut ağajı əyilir, hakuşqa,
Dibində su durulur, hakuşqa.
Hamının yarı gəlir, hakuşqa,
Mənim boynum burulur, hakuşqa.

Oğlan oturub daş üsdə, hakuşqa,
Təlin töküb qaş üsdə, hakuşqa.
Qız deyir, gə gedax, hakuşqa,
Oğlan deyir, baş üsdə, hakuşqa.

Evləri yol üsdədi, hakuşqa,
Tüfəngi qol üsdədi, hakuşqa.
Məni sevən oğlanın, hakuşqa,
Anası can üsdədi, hakuşqa.

Qara toyux hindədi, hakuşqa,
Yumurtası gündədi, hakuşqa.
Sənin qara təlin, hakuşqa,
Nişannın cibindədi, hakuşqa.

**SAZLI-SÖZLÜ GOMURDAN
SEÇİLƏNLƏR**

AŞIQ KAMİL TEYMUR OĞLU

Həsənov Kamil Teymur oğlu 1948-ci il tarixdə Ermənistan SSRİ Dərələyəz mahalının Əzizbəyov (Söylan) rayonunun Gomur kəndində anadan olmuşdur. 1954-cü ildə Gomur kənd orta məktəbinin 1-ci sinfinə daxil olmuş, 1964-cü ildə isə orta məktəbi bitirmişdir. 1965-1970-ci illərdə həmin məktəbdə kitabxana müdiri işləmişdir. 1970-ci ildən 1986-cı ilədək həmin məktəbdə laborant vəzifəsində, 1986-cı ildən 1988-ci ilin mart ayınadək isə Əzizbəyov rayonunun Gomur kəndində sahə briqadiri işləyib. Ermənilərin başladığı məlum Dağlıq Qarabağ hadisələri ilə əlaqədar olaraq, 1988-ci ilin aprel ayında hazırki Ermənistanın Dərələyəz mahalından zorla deportasiya edilmiş və Azərbaycanın Şuşa, Şamaxı, Ağdam rayonlarına köçmüş, sonda Naxçıvan Muxtar Respublikasının Babək rayon (hazırda Kəngərli rayon) Çalxanqala kəndində məskunlaşmışdır. 1989-1993-cü illərdə Çalxanqala kəndində sahə briqadiri işləmiş,

1993-cü ildə Çalxanqala kənd Uşaq Musiqi məktəbinə saz müəllimi təyin olunmuşdur. Aşıqlıq sənətini uşaq vaxtında əmisi aşıq Sərxan Alxanoğlundan öyrənmişdir. Azərbaycan xalqının qədim musiqi aləti olan sazın və aşıq sənətinin sirlərini bütün şagirdlərinə yorulmadan öyrədib.

Fəal işinə görə Naxçıvan Muxtar Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən diplomla, Kəngərli rayon İcra Hakimiyyəti tərəfindən fəxri fərmanlarla təltif olunmuşdur. Hazırda onun şagirdlərindən müəllim işləyənlər də var.

Orta təhsillidir. On uşaq atasıdır. Altı qız, dörd oğul böyüdü. 21 nəvəsi, 8 nəticəsi var.

Kamil Teymur oğlunun zəngin şeir yaradıcılığı vardır. Şeirlərindən bəzilərini təqdim edirik:

DƏRƏLƏYƏZDƏ

A dostlar, yazıram ana vətəndən,
Çəmənə bəzəyən, gül Dərələyəzdə.
Təbibdi, loğmandı havası, suyu,
Qərinəyə əvəzmiş il Dərələyəzdə.

Bir yanı Zəngəzur, bir yanı Şahbuz,
Büllur bulaqların yanları yarpız.
Arılar nırx çəkən bənövşə, nərgiz,
Çiçəkdən süzülən, bal Dərələyəzdə.

Minəsən səməndə, çıxasan yola,
Gedəsən gəzməyə ala göllərə.
Sıldırım qayadan axan şlalə,
Yaşadır özünə, göl Dərələyəzdə.

Aran yetişdirir, gözləmir yaşı,
Vədəsiz ağarır insanın başı
Qızıldan olsa da qürbətın daşı,
Yüz yox, əlli yaşa, öl Dərələyəzdə.

Hər yanı bulaqdır, çoxlu çayı var,
Zirvələr dumanlı, sərin yayı var,
Axtarma tapmarsan, harda tayı var?
Al-əlvan geyinir çöl Dərələyəzdə.

Kamilə əzizdir səfalı dağlar,
Didərgin düşənlər vətənçün ağlar,
Heç yaddan çıxarmı o çətin çağlar?!
Dağıldı, qalmadı el Dərələyəzdə.

GOMURUN

Əziz dostum, ta nə yazım Gomurdan,
Qısa dönüb güllü yazı Gomurun.
Əsir olub düşmənləri tutandan,
Bağlı qalıb yolu, izi Gomurun.

Gomur deyiləndə bir ağır eldi,
Alınmaz qalaydı, kükrəyən seldi.
Erməni adıyla ruslar aldı,
Keçməz oldu ötkün sözü Gomurun.

Birləşdilər bənd-bərəni tutdular,
Fərman verib eli sürgün etdilər.
Ad qoydular, öz adını atdılar,
Zəhər oldu çörək, duzu Gomurun.

Neçə yol boşalıb, neçə yol dolub,
Neçə yol açılıb, neçə yol solub,
Elindən ayrılıb kimsəsiz qalıb,
Ağlar olub gülər üzü Gomurun.

Tarixən Dərələyəz böyük mahaldı,
Əvəzsiz torpaqdı, cahi-cəlalı.
Ruslar verdi erməniyə qul oldu,
Qan ağlayır indi gözü Gomurun.

Seyid göl, Orta göl, Aşağı göllər,
Dərilmir onlardan çiçəklər, güllər.
Gözləri yol çəkir gör neçə illər,
Nə pis bükülübdür dizi Gomurun.

Quzeydə meşəsi, güneydə bağı,
Kimsəsiz qalıbdı yaylağı, dağı,
Çovğuna düşübdü körpəsayağı,
Göynədir ürəyi buzu Gomurun.

Şahmirzə, Şavəndə, Matəm Ağacı,
Döş Yurdu, Alçalıq, Dərə Boğazı,
Əllərə düşübdü Xaç yurdu, Yazı,
Quruyubdu dil-boğazı Gomurun.

Susuz yurdu, Hasarlı, Plov təpəsi,
Muxrusu, Zağlığı, Gözəldərəsi,

Hər an təzələnir vətən yarası,
Görən salamatdı özü Gomurun?

Şahverdi öz qüdrətini bildirdi,
Zəko kimi azğınları öldürdü,
Şadmanoğlu dığaları yandırdı,
Aslan olub oğlu, qızı Gomurun.

Əcəb yoxdur, zurna səsin qaldırmır,
El yığılıb qara damı doldurmur.
Aşıq Sərxan telli sazın dindirmir,
Yaman susub, sazı, sözü Gomurun.

Şamil harda, yaza bizim dağlara,
Çiçəkli düzlərə, güllü bağlara.
Düşmüşük vətəndən çox uzaqlara,
Sanki yoxdur iyi, tozu Gomurun.

Qorbaçov mərkəzdən verdi fərmanı,
Dağıtdı dövləti, pozdu dünyanı.
Kamil gəzdi Türkiyəni, İrani,
Cənnət imiş qış, payızı Gomurun.

BAXASAN

Sən salıb yolunu Dərələyəzə,
Baharda açılan gülə baxasan.
Obalar qurulan çiçəkli düzə,
Gədikdə dayanıb çölə baxasan.

Enəsən dərəyə, bulaq başına,
Çıxasan yaylağın yaşıl döşünə.
Qoyunun, quzunun mələşməsinə,
İlxıya, sürüyə, mala baxasan.

Pıçıltılı bulaq, yaşıl meşəyə,
Cənnətə oxşayan hər bir guşəyə,
Laləyə, nərgizə, tər bənövşəyə,
Təbiət toxuyan xala baxasan.

Qartallar qıy vurur dağı dolaşır,
Çən-duman zirvəyə, dağa yaraşır.
Lilpərli bulaqlar çaylar tək daşır,
Məcrasın dağdan selə baxasan.

Gomur – pələng yurdu qalıb viranə,
Vaxt olar, qurular, o gələr cana.
Axtaya, Köçbəyə, Leyliqaçana,
Aslanlar oylağı Cula baxasan.

Bağlandı mahala qəfildən sellər,
Görünmür ərənlər, türfə gözəllər.
Nə ola yurduna qayıda ellər,
Vətəndə dolanıb elə baxasan.

Göyçədən qalxanda Selim Gədiyə,
Göz gəzdir qocaman Karvansaraya.
Qabaxlı, Ələyəz, Qara Qayaya,
Qalaserə, Qızılgülə baxasan.

Gülüdüz, Qovuşuq, Gədik Vənginə,
Çivə, Əmağuya, Həsən kəndinə.
Ağkəndə, Zeytəyə, Gabud səmtinə,
Dolanasan gələ-gələ baxasan.

Binadan gözəldir Sallının yeri,
Horsun da bol olur dövləti, varı.
Su tək təmiz olan şux gözəlləri,
Danışalar, şirin dilə baxasan.

Gedib Gülistana, olasan Terpdə,
Səfalı Çaykənddə, meşəli Tarpda.
Çox qəmlər çəkərsən İstisu haqda,
Aylar tamamlana, ilə baxasan.

Kəndinə vurğundur Kamil əzəldən,
Bülbül nəğmə deyir sevdiyi güldən.
Ceyranlar, cüyürlər su içib göldən,
Diksinib, qorxduğu hala baxasan.

YOXDURLAR ADLARIN SİLƏNDƏN BƏRİ

Qəmərli, Artaşat olanda soldu,
Dəvəlisə, Ararat erməni doldu.
Azəri yurduna xəyanət oldu,
Xankəndi Stepanakert olandan bəri.

Xnзорut qoyuldu Almalı adı,
Basarkeçər vardı, Vardenis nədir?
Paşalı kəndinin qopdu fəryadı,
Zaritap adını alandan bəri.

Cul adı silindi, Artavan oldu,
Terpin də ləqəbi Saravan qaldı.
Barciruna döndü Sultanbəy kəndi,
Dığa Karen katib gələndən bəri.

Arazdəyən dəyişib Eraxsa döndü,
Marmraşen oldu Həmzəli kəndi.
Adları dəyişmək yaman asandır,
Silva Moskvada qalandan bəri.

Türk adların dəyişdilər silindi,
Sovet dağılmamış qanunu öldü.
Partiya özünü hörmətdən saldı,
Qorbaçov katibi olandan bəri.

Daşnaklar gəldilər özgə diyardan,
Bilmirəm, tarixə düşüblər hardan.
Qarabağ xəstədir, çıxmır azardan,
Gevorkov Avkomu olandan bəri.

Ağambekyan yaman hiylələr qurdu,
Balayan fikrini irəli sürdü.
Vazqen milləti bir-birinə vurdu,
Moskva arxayın salandan bəri.

Xruşov aldandı, əlacsız qaldı,
Arpaçay yolunu Sevana saldı.
Müsəlman kəndləri köçdü, dağıldı,
Mikoyan üzünə güləndən bəri.

Kotanlı Karmraşen adını aldı,
Tarpı yox etdilər, yeri boş qaldı.
Gümüsxana, Mərətüz, Dəmirçi kəndi,
Qəm çəkir xaraba olandan bəri.

Kamilin gördüyü Qayalı, Novlar,
Göyərçin, Qaralar, Arınc, Bulaqlar,
Daşaltı, Daylaqlı, Ağkənd, Çıraqlar,
Yoxdurlar adların siləndən bəri.

VƏTƏNİN

Şaxta vurdu çiçəklərin yandırdı,
Solub getdi gülüzarı vətənin.
Sarı rus çıraqları söndürdü,
Göyə qalxdı ahu-zarı vətənin.

Əsrlərlə abadlaşıb tikildi,
Mərkəz əmr verdi tanklar töküldü.
Məcbur oldu əhalisi çəkildi,
Talandı dövləti, varı vətənin.

Babalar zəhmətin çəkdi vətənə,
Alınının tərini tökdü vətənə,
Erməni qonaqtək keçdi vətənə,
Zəhərləndi yurdu, yeri vətənin.

Mənfur ermənilər çox sayıqladı,
Amerika, Fransa, onu haqladı.
Rus mina qoyub, yolu bağladı,
Bəlaya düşübdü səri vətənin.

Kölə Sarkisyan yalan söyləyir,
BMT, Minski yaman tovlayır.
Farsı qardaş tutub, İran saxlayır,
Dünya olub zülümkarı vətənin.

Rusiya büdcədən verir yeməyin,
Amerika, Fransa edir köməyin.
Aldı əlimizin zəhmət, əməyin,
Qəddar oldu düşmənləri vətənin.

Qorbaçov qanatdı millət yarasın,
Körpələr itirdi ata, anasın.
Kamil də axtarır doğma xanasın,
Tapmaq olmur bəhrə, barın vətənin.

AZ QALIRDI YAZA, DAĞLAR

Eli sizdən ayırdılar,
Az qalırdı yaza, dağlar.
Evi, eşiyi soydular,
Ötürdülər düzə, dağlar.

Gabud dilər Susuzyurdu,
Çiçəkləri cürbəcürdü,
Xalqa çoxlu zərər vurdu,
Qəfil olan qəza, dağlar.

Axtanın Qayaarası,
Tərk etdilər, yox çarəsi,
Erməninin yer davası,
Zərbə vurdu bizə, dağlar.

Köçbəy kəndin Gədikyalı,
Təhlükədir Sisyan yolu.
Talan oldu heyvan, malı,
Düşmək olmur izə, dağlar.

Qaçqın Kamil yazır qəmli,
Gözü yaşlı, üzü nəmli,
Yazı, yayı duman, çənli,
Gülərdiniz üzə, dağlar.

DAĞLAR

Zaman saldı bizi səndən uzağa,
Nərgiz bənövşəsi al olan dağlar.
Qərrib olan “Vətən” deyib ağlayar,
Sərin çeşmələri bal olan dağlar.

Yaşayıb dolandıq dumanda, çəndə,
Qəm yuva tikibdi dərdli sinəmdə,
Elat yola düşüb, qonaq gələndə,
Hər kəsə sevimli yol olan dağlar.

Göz açdıq körpəykən, sənin sinəndə,
Ömürlük gözümüz qalacaq səndə,
Anasız balatək hərə bir səmtə,
Elləri qürbətə paylanan dağlar.

Gəzdim Qarabağı, o Naxçıvanı,
Hardadır vətənin şöhrəti, şanı?!
Şehli biçənəyi, yaşıl ormanı,
Ucalıb göylərə boylanan dağlar.

Ürək sərinləmir içməklə çayı,
Xəstəyə dərmandı Meşənin suyu.
Novlu bulağının tapılmaz tayı,
Pərisi aranda xan olan dağlar.

Halım yaxşı ola, mənalı yazam,
Qürbətdə xan olsam, bilin, nasazam.
İstərəm atlanam, qoynunda gəzəm,
Dumandan, çiskindən kam alan dağlar.

ŞAHLAR MƏRDANOĞLU

Allahverdiyev Şahlar Mərdan oğlu 5 mart 1961-ci ildə Dərələyəz mahalının Əzizbəyov, keçmiş Söylan rayonunun Paşalı qəzasının Gommur kəndində dünyaya göz açıb.

Orta təhsilini elə bu kənddə alan Şahlar Allahverdiyev 1982-ci ildə

Gəncə şəhəri Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun Zooloqiya fakültəsinə qəbul olub. Buranı bitirdikdən sonra isə yenidən doğma kəndi Gomura geri dönərək burada öz ixtisasına uyğun olaraq bir çox məsul vəzifələrdə çalışıb. Çalışdığı sahədəki işlərini məsuliyyətlə icra etməsinə, ixtisasını sevməsinə baxmayaraq, Şahlar Allahverdiyev şeirə, bədii ədəbiyyata da böyük coşqu və tükənməz sevgi bəsləyib. Təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, o cümlədən dünya ədəbiyyatı incilərini də sevərək mütaliə edib. Bu sahədəki zənginliyi Şahlar Allahverdiyevin qəlb arzularını, duyğularını poetik şəkildə ifadə etməyə təkan verib. Doğma yurda, dədə-baba ocağına bütün varlığı ilə bağlı olan Şahlar Allahverdiyev ermənilərin qondarma

torpaq iddialarından doğan konfliktlər zamanı vətəni tərک edərək Naxçıvana gəlib. O, ailəsi ilə birgə Ordubad rayonunun Parağa kəndinə üz tutaraq burada məskunlaşmış. İndi Şahlar müəllim ailəsi ilə birgə burada yaşayır. O, vətən həsrəti və sevgisini, yurd nisgini, düşməne nifrətini, ailəsinə, ulu şəcərəsinə bağlılığını və s. bu kimi ali duyğularını yazdığı şeir misralarında bədii dillə mükəmməl ifadə etmək qabiliyyətinə də malikdir.

ELİMİN SAĞLIĞINA

Elim ilə çəkilir hər yerdə adım,
Elimdən uzaq düşən doğmanı andım.
Qardaş istərəm bilməyənləri bir də oyadım,
Qoy olsun Dərələyəz kimin elin sağlığına,
Qurban olum Gomuru yada salan dilin
sağlığına.

Görəydim bu həsrət çıxaydı aradan,
Özün bizə kömək ol, ey Ulu Yaradan!
Ömür yolu başlayıb gəlir haradan?!
Qoy olsun, el oğlu, Dərələyəz kimin elin sağlığına,
Qurban olum kəndim Gomuru yada salan dilin
sağlığına.

Qürbətdə qərib kimi tanındım, düzü,
Elim mənim qədim, sevincimin özü.
Vətən babaların qalan qəbri, görən gözü,
El oğlu, qoy olsun Dərələyəz kimin elin sağlığına,
Qurban olum kəndim Gəmuru yada salan dilin
sağlığına.

Qohum-qardaş, el-oba darda bilinər,
Dar gündə bilinməsə, harda bilinər?
Şahlar köçəndə bu dünyadan gərdə bilinər.
El oğlu, qoy olsun Dərələyəz kimi elin sağlığına,
Qurban olum Gəmur kəndin yada salan dilin
sağlığına.

KÖÇKÜNƏ BAX!

Uzaq düşüb qohum, qardaş,
Yadlaşırıq yavaş-yavaş,
Ürək qəmli, gözlərdə yaş,
Aman Allah, köçkünə bax!
Baxta düşən beş günə bax!

İzləsən də xeyri, şəri,
Yuxu sandım hər səfəri.
Düşünəndə keçmişləri,
Aman Allah, köçkünə bax!
Zəmanə sıxıb, düşkünə bax!

Bir tarix var üzlərində,
Qəm uyumuş gözlərində.
Nə günahı bizlərin də?
Aman Allah, köçkünə bax!
Bu həyatdan küskünə bax!

Bunun sonu varmı görən?
Bir əsrdə neçə kərən
Oldu bizlər pərən-pərən...
Aman Allah, köçkünə bax!
Zaman sıxıb, düşkünə bax!

VƏTƏNDİR

Qərib qürbət əhliyəm atəşimdən, közümdən,
Sual verməsinlər cavabı özümdən.
Başsız qalan yurd yerləri getməyir gözümdən,
Yəqin ki, qayıdarıq gümanım Vətəndir.

Can demişəm torpağına, daşına,
Yetsə əlim, dolanardım başına.
Mən öləndə yazsınlar baş daşıma
Dərələyəz adlı ünvanım Vətəndir.

Şahlaram, neyləyim, qan ağlar didəm,
Qismət ola, ata-baba yurduma gedəm...
Nə varsa yol gözləyən ziyarət edəm,
Mənim Gömür adlı məkanım Vətəndir.

Doğru danışib şah olan,
Hər bir işdən agah olan,
Əcdadı üçün padişah olan,
Elin umud yeri, diləyi babam Vətəndir.

GOMURDA QALDI

Oxuyaq tarixi, varaq sətrinə,
El-oba eşqinə, vətən xətrinə,
Behişt çatmaz gül qoxulu ətrinə,
Bənzəri olmayan cənnət də Gomurda qaldı.

Namərdə dərd olub mərdin bucağı,
Əmanətdi könlümə var umacağı.
Otuz il yaşadığım ata ocağı
Tükənməz bərəkət də Gomurda qaldı.

Yağılar əlində qalan Gomurum,
Qürbətdə inlədim, qalmayıb zorum.
İlham köhlənimi qoymayın yorum,
Möcüzə də, heyrət də Gomurda qaldı.

NAXÇIVANIM

Aranlı-dağlı torpağın sirdi sənin,
Yaşın bilinməyir neçə əsrdir sənin,
Qoç igidlərin nər oğlu nərdir sənin,
Azərbaycanın qeyrət qapısı Naxçıvanım!
Fatehlər diz çökdürüb bu ünvanım.

Yurd salıb bu yerlərdə Heydər babam,
Yaşa! Səninlə fəxr edir elim, obam.
Cəngi nərəsində köhlənimi mən çapam,
Keçmişini yada sala Naxçıvanım!
Bəlkə mürgülər duyğum, həyəcanım.

Ayrılıqmı od salıb olmusan qəmgin?!
Dərələyəzin, Zəngəzurun didərgin.
Vaxt gələr arzulara yetərsən bir gün
Ağlayan Arazla qoşa Naxçıvanım!
Qayıdar Qarabağ, Şuşa, odur canım!

Ayaqdan başa möcüzədir bu diyar,
Sən demə, köksü yaralıdır min dərdi var.
Şahlar, bölünmüş məmləkət, çəkir intizar,
Vətənin qeyrət qalası Naxçıvanım!
Fatehlərə diz çökdürüb bu ünvanım.

DƏRƏLƏYƏZ

Köç başladı tufan qopdu, ay ellər,
Ah çəkib arxadan boylandı Dərələyəz.
Halallıq almağa imkan olmadı,
Heç bilmədim necə talandı Dərələyəz.

Qarışam dumana, itəm içində,
Bələnəm çəmənində, itəm içində.
Yurd yerləri boş qalıb matəm içində,
Sinəsi yüz yerdən oyulandı Dərələyəz.

Dədə-baba yurdum, ey böyük mahal,
Dözmədi dərđinə necə əhli-hal.
Dağıldı Ana vətən, getdi cah-cəlal,
İlk sevgimdi, ana laylandı Dərələyəz.

Səndə ayaq açdı körpəliyim, ilk anım,
Eh, yadıma düşəndə sızlayır canım...
Ay ellər, Şahlaram, bu dərđə necə dayanım?!
Min bir ünvana paylandı Dərələyəz.

ATA

Canımda həsrəti xeyli zamandı,
Kölgəsi böyükdür, dəyişməz andı,
Təsəllim yox, könlüm evi virandı,
Qərar tutmayan hal-əhvalım atadır.

Atanı sevənlər xoşbəxtlik tapar,
Qədrini bilməsən, qiyamət qopar.
Olsa da nə qədər qoca, ixtiyar,
Səmada qıy vuran qartalım atadır.

Baş tacıdır, sözlərindən nə küs, nə inci,
Həyatda nə varsa, möhnəti, sevinci,
Anamı sevirəm, ata birinci,
Dəyişməz əqidəm, amalım atadır.

Canımdı, qanımdı müqəddəs adı,
Övladın dayağı, qolu, qanadı.
Şahlar, sonu ayrılıqdı, fani dünyadı,
Məni dara çəkən xəyalım atadır.

VƏTƏN

Həsərətinlə yaşayıram,
Köç etsəm də hara, Vətən.
Qürbət eldə qərib oldum,
Qoyma düşüm dara, Vətən!

Zaman-zaman səhv olubdu,
Çox günahlar əfv olubdu.
Böyük bir el məhv olubdu
Dərdinə yox çarə, Vətən!

El toyunda, el şənində,
Keçən çağlar göz önündə,
Övladların yaman gündə
Qismət oldun əğyara, Vətən.

Dünyamız oldu qaranlıq,
Dinlə, deyim bircə anlıq.
Uzaq düşdü qəbiristanlıq,
Qalandı odlara Vətən.

Dədə-baba ocağında,
Körpəliyim qucağında.
Mərdanoğlun bu çağında,
Unutma, nə olar ki, ara, Vətən.

YAŞA, AZƏRBAYCAN! İLHAMLA İRƏLİ!

Xilas oldu məmləkət, azad, firavan
And yerimiz, qürurumuz Fəxri xiyaban.
Yetər bizə davamçın, Heydər babam,
Kimin olsa vicdanı, deyəcək "bəli",
Yaşa, yaşa, Azərbaycan, İlhamla irəli!

Dar gündə xalqına olubdu həyan,
Son verdi savaşa söylədi: dayan!
Ulu öndərimiz eylədi bəyan,
Qoy bizimlə fəxr etsin Turan eli,
Yaşa, yaşa, Azərbaycan, İlhamla irəli!

Cocuq Mərcanlıda canlanmış həyat,
Tanrım yar olsun, yüz yaşa, yarat.
Dünya səviyyəli məşhur diplomat
Neçə dil bilir cəvahirat kəlməli,
Yaşa, yaşa, Azərbaycan, İlhamla irəli!

Dünyanı səslədi sülhə, barışa,
Ordumuz hazırdır hər an savaşa.
Yol gözləsin Xankəndi, darıxmasın Şuşa,
Bizim olub, bizim olacaq axırı-əvvəli,
Yaşa, yaşa, Azərbaycan, İlhamla irəli!

Nitqi məlhəmdi, təsəllidir insana,
Millət dəvət edir toya, nişana.
İlahi pay göndərib Azərbaycana,
Şahlaram, dünya bu hikməti bilməli,
Yaşa, yaşa, Azərbaycan, İlhamla irəli!

BİLƏN ADAMAM

Sormağ istəyirəm illərimdən, ayımdan,
Bir nişanəyəm əcdadımdan, soyumdan.
Tanrının mənə verdiyi ruzi payımdan,
Hər kəslə bir tikəni bölən adamam.

Geri dönəydi nəvələrin isməti, hayası,
Sən demə, onlar imiş qeyrət mayası,
Yenə yada düşdü Gomurumun toyu, yası,
El həsrətindən göz yaşımı silən adamam.

Heç kəsə qalmayan bu fani dünya,
Neçə Süleymanlar getdi, hanı dünya?
İxtiyar sahibiyəm Şahları tanı, dünya,
Sənə bel bağlayanlara gülən adamam.

DƏRƏLƏYƏZ

“Vətən” dedi sevincim də, fərəhim də,
Ömür boyu bir şələdi kürəyimdə.
Qaçqın düşən el-obanın ürəyində,
Sönməyən ocaqdı, qordu Dərələyəz.

Yenə geri gələr o ötən çağlar,
Can dərmanı loğman təbli bulaqlar.
Yurd yerləri boş qalıb, içim qan ağlar,
Sənsiz yaşamaq bizə zordu, Dərələyəz.

Ayrılığın sinəmdə alovu var, közü var,
El-oba nisgilli neçə oğlu, qızı var.
Həsretini çəkən Şahlar kimi yüzü var,
Dədəmin-babamın yurdu Dərələyəz.

HEYDƏR BABA

Doğmadı varlığına hər şeydən vətən
Ondan öncə əl uzatdı hər yetən.
Ağılda, zəkada hamını ötən
Heydər baba, adın-sanın var olsun!
Davamçın İlhamı Tanrı yar olsun!

Yorulmadan zəhmət çəkib, güc oldun,
Şöhrətinlə bu cahandan tac aldın,
Haqq naminə zirvələrə ucaldın.
Heydər baba, adın-sanın var olsun!
Davamçın İlhama Tanrı yar olsun!

Bütövlük uğrunda amalın qəti,
Birliyə səslədin xalqı, milləti.
Azad oldu Azərbaycan dövləti!
Heydər baba, adın-sanın var olsun!
Davamçın İlhama Tanrı yar olsun!

Qoy uğurlu olsun yolun, səfərin,
Ümidisən neçə milyon nəfərin.
Elçisi olmusan sülhün, zəfərin,
Heydər baba, adın-sanın var olsun!
Davamçın İlhama Tanrı yar olsun!

İlahi xəlq edib səni həyata,
Müstəqillik ayaq tutub boy ata.
Yaşa xalqın üçün Atasən, Ata,
Heydər baba, adın-sanın var olsun!
Davamçın İlhama Tanrı yar olsun!

NECƏ OLDU GÖRƏN

O yerlərin yoxdu bərabəri, əvəzi, çətin,
Min gülü, çiçəyi var idi ana təbiətin.
Zalim düşmən nə bilər qədir-qiymətin,
Kəndimizi yuxularda görürəm, necə oldu görən?
Qaçqın düşdü doğmaları, oldu pərən-pərən.

El yerindən oynadı, yurd qaldı virana,
Sərin mehdən uzaq düşən necə dözsün arana?!
Lələ dağlarda bir görüş baş tuta, yarana,
Yuxularda görürəm kəndimizi, necə oldu görən?
Qaçqın düşdü doğmaları, oldu pərən-pərən.

Möcüzə idi, qardaş, o yerlərin toyu-yası,
Geyinərdilər Qədr gecəsi bayram libası.
Bulaq başında nazlı yarı, sevgilisi, sonası,
Yuxularda görürəm kəndimizi, necə oldu görən?
Qaçqın düşdü doğmaları, oldu pərən-pərən.

Şahlar həsrətlə keçirdi neçə gecə-gündüzü,
Vətənsiz nəyə lazım, yaşasam da doxsan, yüzü.
Baş tacım Gomur, Qanlı gölün o üzü,
Yuxularda görürəm kəndimizi, necə oldu görən?
Qaçqın düşdü doğmaları, oldu pərən-pərən.

BƏYLƏR BEHBUD OĞLU

Xanlarov Bəylər Behbud oğlu 1971-ci ildə Ermənistan SSR Əzizbəyov rayonunun (Dərələyəz mahalı, Soyulan rayonu, Paşalı qəzası) Gomur kəndində doğulub. 1988-ci il ermənilər tərəfindən öz yurdundan (Dərələyəzdən) qovulub. Ailəsi ilə birgə Ordubad rayonunun Parağa kəndində məskunlaşılıb. Və sonrakı ömür yolu Parağa kəndi və Moskva şəhəri ilə bağlanıb. 1992-1994-cü illər ərzində Parağa kəndində mədəniyyət müdiri işləyib. 2004-2010-cu ildə Moskva şəhəri S. Derjavin adına Beynəlxalq Slavyan Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. İxtisasına yüksək peşəkarlıqla yiyələnən Bəylər Xanlarov 2005-2008-cı illərdə, tələbəlik dövründə Moskva şəhəri, Şimal-Qərb Administrasiyası, dairə prokurorluğunda da çalışmışdır. Ailəlidir. Dörd övladı var.

Bəylər Xanlarov bir çox həmyerliləri kimi öz doğma yurduna qayıdacağı günü böyük inamla gözləyir. Milli-mənəvi dəyərlərə hörmət bəsləyən, qədim tariximizi sevən və təbliğində var qüvvəsi ilə çalışan Bəylər

müəllim vətən həsrətini poetik şəkildə – öz nisgilli şeirlərində aydın ifadə edir. Bununla yanaşı, onun xoş avazı, peşəkar saz ifaçılığı qabiliyyəti də vardır. Bəylər Xanlarovun şeirlərindən bir neçəsini təqdim edirik:

YADA QALIBDI

Min cəfa çəkdiyim alt-üst otağım,
Cənnətə bənzəyən o səhra bağım,
Qapımızdan axan çeşmə bulağım,
Üstünə özgələr cığır salıbdı,
İndi mənim deyil, yada qalıbdı.

Gomurdu ocağım, Noyudur dağım,
Suyu can dərmanı, meşə bulağım.
Gözəllər seyr edən Yazı yaylağım,
İzlər qəribsəyib qəmə qalıbdı,
İndi mənim deyil, yada qalıbdı.

Düşmənin vətənə hücum zamanı,
Qoruya bilmədim eli, obanı.
Bəylərin sabaha yoxdu gümanı,
Çünki vətənini zalim alıbdı,
İndi ana vətən yada qalıbdı.

1990

NƏ VAR!

Həyat meydanında, ömür yolunda,
Mənasız yaşayıb ölməyə nə var?!
Zəhmətsiz həyatın hər budağından,
Hazırca meyvəni dərməyə nə var?!

Gərəkdi həyatda zəhmət çəkəsən,
Yediyin çörəyin qədrin biləsən,
İnsana sağlıqda qiymət verəsən,
Yoxdursa qədrini bilməyə nə var?!

Ay Bəylər, hər kəsin olma qardaşı,
Neynirsən vəfasız dostu, sirdaşı?
Nəxaləf qohumu, xain yoldaşı,
Unudub qəlbindən silməyə nə var?!

1992

ÖMRÜ

Əlimdə deyilmiş mənim,
Verdim əldən ələ ömrü.
Yağır oldu çiyinlərim
Daşımaqdan şələ ömrü.

Baxtım daldada gizləndi,
Sevinc verincə tirləndi.
Xəlbirim göydə hərləndi,
Hədər verdim yelə ömrü.

Bu Bəylərin naxışları,
Közə döndü baxışları.
Üstündə qar, yağışları
Tez axıtdı selə ömrü.

AMAN, A GOMUR

Nə suyundan doydum, nə çiçəyindən,
Atdı qürbət elə zaman, a Gomur!
Günahkaram, qoy lal olum qarşında,
Danışsın dərdimi kaman, a Gomur!

Gülməyir üzümə meşələr, göllər,
Sevinmir ürəklər, açılmır qollar,
Kəsilib cığırlar, bağlanıb yollar,
Qalmayıb görüşə güman, a Gomur!

Dərəyə dərd olar sel ayrılığı,
Çəmənə soldurar gül ayrılığı,
Dağlardan da ağır el ayrılığı,
Ölümdən olurmuş yaman, a Gomur!

Dolaşıb qalmışam qəmdə, möhnətdə,
Gözləri yollarda, ürəyi dərdə.
Həsərətini çəkən mənəm qürbətdə,
Qoynunda sürünür duman, a Gomur!

Bəylər tək yanmasın heç kəs oduna,
Doymaq olmur bulaqların dadına,
Yana - yana yurdu salıb yadına,
Ah çəkib deməsin aman, a Gomur!

QOYUB GƏLMİŞƏM

Orda baba evim, o zirvə dağım,
O güllü çəmənim, meyvəli bağım.
İpdə çalxalanan nehrəli yağım,
Hamısını orda qoyub gəlmişəm.

Böyük arıxana, tökülən balım,
Hər dərddin dərmanı olan dərmanım.
İsti dəmlədiyim çay samovarım,
Hamısını orda qoyub gəlmişəm.

Çəkəmmirəm mən bunların dərddini,
Dünyasın dəyişən babam qəbrini.
Biləmmədim mən onların qədrini
Hamısını orda qoyub gəlmişəm.

Atamın məkanın, babamın yurdun,
Qatığın, qaymağın, yağlı qurudun.
Oxuyan kəkliyın, ovlayan qurdun,
Hamısını orda qoyub gəlmişəm.

Babamın çəliyın, nənəmin şalın,
Kışniyən atların, qoyunun, malın.

Qoruya bilmədim, oldum əliyalın,
Hamısını orda qoyub gəlmişəm.

Neçə ildir, heç tapmıram dincliyi,
Küskünlüyü, məyusluğu, inciyi.
Uşağlığım, xoş günləri, gəncliyi,
Hamısını orda qoyub gəlmişəm.

Yetim qoydun bu Bəyləri burda sən!
Heç demədin gəl sahib çıx yurda sən!
Dərələyəzim, gözəl yurdum, hardasan?
Hamısını orda qoyub gəlmişəm.

BAYATILAR

Bu yerin yandı izi,
Səhra qum, qandı izi.
Vətənimin yolunda,
Görünür qanlı izi.

Bu yer mənim yerimdi,
Torpağımı, evimdi.
Bizi qayıdan gördü
Dağlar, daşlar sevindi.

BİZ QAYIDACAĞIQ!

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Aşıq Ələsgər. Şeirlər, dastan-rəvayətlər, xatirələr. Bakı: Elm və təhsil, 2021, 584 s.
2. Aşıq Teymur Kamil oğlu. Vətənə baxıram həsrət gözüylə. Bakı: AF Poliqraf AF, 2015, 128 s.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası, III kitab (Göyçə folkloru). Bakı: Nurlan 2009, 684 s.
4. Bayramov A. Qədim oğuz ellərinin – Ağbaba, Şörəyel və Pəmbək bölgələrinin yer-yurd adları (toponimlər). Sumqayıt: 1996, 260 s.
5. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 440 s.
6. Ələkbərli Ə. Qədim türk-oğuz yurdu – “Ermənistan”. Bakı: 1994, 218 s.
7. Ələkbərli Ə. Abbasqulu bəy Şadlinski. Bakı:1996, 165 s.
8. Ələkbərli Ə. Qərbi Azərbaycan abidələri. Bakı: Ağrıdağ, 2006, 227 s.
9. Hüseynova M. Aşıq və el şairlərinin poetikası (Dərələyəz mahalı üzrə). Bakı: ADPU-nun nəşri, 2017, 171 s.

10. Göyçəli T. Göyçə aşığı məktəbi. Bakı: Göytürk, 1988, 234 s.
11. İsmayılov H. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri. Bakı: Səda, 2006, 336 s.
12. Mirzəyev H. Kabut kəndi və onun ərazisində olan onomastik vahidlər // Filologiya məsələlərinə dair tematik toplusu. № 5 (17), Bakı: 2001.
13. Mirzəyev H. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı. Bakı: Elm, 2004, 855 s.
14. Zəngəzur folklor örnəkləri. I cild. Bakı: Elm və təhsil, 2021, 356 s.
15. Zəngəzur folklor örnəkləri. II cild. Bakı: Elm və təhsil, 2002, 432 s.
16. Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней / Под.ред., со вступительным очерком и примечаниями В. Я. Брюсова. Ер.: Совет. грох, 1987, 528 с.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz. Qərbi Azərbaycan qayıdış ideyası bədiilikdən həqiqətə	9
Qərbi Azərbaycan qayıdış ümidləri yeni reallıqlar işığında	14
Xalq yaradıcılığında və xatirələrdə yaşayan etno-milli tarix	25
Qərbi Azərbaycan folkloruna ümumnəzəri baxış	26
Zəngəzur bayatılarında milli-etnik tarixi yaddaş	37
Baharlıdan başlayan söz yaddaşı	47
Dərələyəz adlı ünvanım vətəndir... ..	57
Atamın gorgahı, babamın yurdu, əlimin əməyi bəs kimə qaldı?!	74
Baxmaqdan savayı gözə nə qaldı... ..	80
Vətən nisgilli xatirələr	91
Sazım, sözüm vətəndədir	103
Şifahi yaradıcılıqda tarixi yaddaş	113
İnanclar, sınımalar	114
Ocaqlar və pirlərlə bağlı andlar	117
Mərasimlər, adət-ənənələr	120
Salçal qalası əfsanəsi	125
Bayatılar	126
Haxıştalar	131
Sazlı-sözlü Gómurdan seçilənlər	133
Kamil Teymur oğlu	134
Dərələyəzdə	135
Gómurun	137
Baxasan	140
Yoxdurlar adların siləndən bəri	142

Vətənin	144
Az qalırdı yaza dağlar	146
Dağlar	147
Şahlar Mərdan oğlu	149
Elimin Sağlığına	150
Köçkünə bax	152
Vətəndir	153
Gomurda qaldı	154
Naxçıvanım	155
Dərələyəz	156
Ata	157
Vətən	158
Yaşa, Azərbaycan! İlhamla irəli!	159
Bilən adamam	160
Dərələyəz	161
Heydər baba	161
Necə oldu görən	163
Bəylər Behbud oğlu	164
Yada qalıbdı	165
Nə var!	166
Ömrü	167
Aman, a Gomur!	167
Qoyub gəlmişəm	169
Bayatılar	171
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	172

AYTƏN CƏFƏROVA

**QƏRBİ AZƏRBAYCANIN
ETNO-MƏDƏNİ MÜHİTİ:
TƏDQİQLƏR, XATİRƏLƏR,
FAKTLAR**

Texniki redaktoru
Afiqə Cəfərova

Korrektoru
Aytəkin Zeynalova

Kompyuter tərtibatı
Aysel Cəfərova

Çapa imzalanmış 30.10.2023.

Formatı 64X90 1/16. "Tayms" qarnituru.

Ofset çap üsulu. Ofset kağızı. Həcmi 11 ç.v.

Sifariş № 632. Tiraj 50 nüsxə.

Naxçıvan şəhəri, Təbriz küçəsi, 14.